

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

RENLIHED

I

Klunketiden

RENLIGHED
I KLUNKETIDEN

RENLIGHED I KLUNKETIDEN

af
HANS LASSEN

KØBENHAVN

1950

Udsendt af Levers Sæbefabrikker A/s, København

Klicheer: Skandinavisk Reproduktionsanstalt

Tryk: H. P. Hansens Bogtrykkeri

klunketidens renlighed betragtes i vore dage med et overbærende smil. Servantestellet og viktoriabadekarret, lokummet i gården, klosettet i lejligheden, for ikke at tale om den klunkeprydede natstol, synes for komiske til, at de kan tages alvorligt.

Imidlertid skal vi ikke være alt for store på det og tro, at vi har bragt det så herligt vidt. Nogle tørre tal fra 1940 (før udviklingen standsedes af krig, besættelse og restriktioner, bolignød, »skrællede« lejligheder m. m.) viser, at moderne bekvemmeligheder endnu ikke er blevet hvermandseje. Af det samlede antal lejligheder i byer og bymæssige bebyggelser, som udgjorde 701.229, var ca. 25 % uden WC, og 65 % var uden bad eller badeindretning, 72 % uden varmtvandsinstallationer, centralopvarmning fandtes ikke i lidt over 66 %, og 10 % manglede gas. Manglerne afbødes dog delvis af visse offentlige foranstaltninger, badeanstalter, bad på fabrikker og andre større virksomheder, skolebade og frem for alt rigelig adgang til vand.

Det er imidlertid ganske klart, at tiden fra ca. 1850 til 1900, hvorfra størstedelen af billederne i denne lille bog er hentet, efter vore begreber lod meget tilbage at ønske med hensyn til renlighed, men vi må ikke glemme, at samtiden selv ikke altid var blind for manglerne, og at man arbejdede på at afhjælpe dem. Perioden viser en meget stærk stigning både i offentlig og privat hygiejne.

Forskellen på klunketiden og vore dage er den, at hvor man i gamle dage brugte menneskelig arbejdskraft, har vi en række tekniske hjælpemidler (der dog for en stor del stammer fra sidste halvdel af forrige århundrede): moderne vandværk (i København fra 1859), kogegas (i København fra 1888), elektricitet (i København fra 1892), det for vandklosetterne nødvendige kloaksystem (i København fra 1901), og hertil kommer centralvarme og varmtvandsinstallationer, støvsuger m. m. Alle disse

hjælpemidler, der efterhånden er blevet almindelige, har aflastet os for en mængde arbejde, som man dengang overlod til tjenestepigen.

Skønt tjenestepigen spillede en væsentlig rolle i husholdningen, var hun i regelen dårligt stillet. Vel kunne der mange steder bestå det smukkeste forhold mellem pigen og herskabet, men det var begrundet i, at hun havde opgivet et livsmål for sig selv og havde gjort sig til eet med herskabet.

Selv om billedet af klunketiden står meget mørkt for vore øjne, betegnede perioden dog et uhyre fremskridt i forhold til de foregående århundreder.

Hygiejnen svinger imidlertid gennem historien. I den klassiske oldtid havde den personlige renlighed stået højt. Både grækere og romere badede meget, og romernes pragtbadeanstalter — termerne — er velkendte. Førøvrigt fandtes der både varmt og koldt vand i romerske lejehuse, hvad en bekendtgørelse fra år 200 e. Kr. (nu i Britisk Museum i London) viser: »På Via Pompeija i Vigidus Majus' hus findes smukke lejligheder til leje, hver bestående af fire værelser med rindende varmt og koldt vand. Henvendelse til Primus, slave hos Majus.«

Også i middelalderen spillede badstuerne, hvor man jævnlige kunne få vasket sin person, en stor rolle. Men de forsvandt imidlertid i tiden efter 1500. Det skyldtes den almindelige brug af linned, idet man nu fik skjorte på kroppen og lagen i sengen, og da undertøj og lagener blev vasket, anså man det for unødvendigt at vaske sig selv. Desuden kom badstuerne i miskredit. Begge køn havde vistnok altid badet sammen, men livet i badstuerne udartede, og de fik ord for at være usædelighedens højborg. Endelig blev det omkring 1500 farligt at være usædelig, for på den tid kom syfilis (pøkker) fra Amerika til Europa.

Peder Palladius, superintendent (biskop) på Sjælland efter reformationen, siger i 1556: »den tid de franske løsgtige moder

og fagter i klæder blev indført her i riget, da kom de pokker derfra herind i riget med og hænge endnu fuld hart ved; og det var i min barndomstid, hvorfor man måtte afskaffe almindelige badstuer allevegne, som den badstue i min fødeby Ribe, der endnu aldrig siden er optagen.«

Selv om badstuer igen kom på moden ca. 1600, var det kun i de højeste kredse — f. eks. tinklædte badstuer på kongelige slotte som Kronborg, Frederiksborg og Rosenborg — og de fik ingen almen betydning. En meget rig og fornem adelsmand kunne f. eks. give sine børn det råd, at om morgenen skulle de — ikke vaske sig, men — stænke vellugtende vand på deres klæder. Efterhånden holdt man helt op med at vaske sig, og 18. årh. med de pragtfulde dragter, forfinede sæder og en høj kultur på så godt som alle områder, har været en af de mest snavsede perioder i historien. Det blev endnu efter 1800 anset for umoralsk — i hvert fald for en dame — at tage bad. Således skriver en Schweitzer så sent som i 1820 fra en rejse i Brasilien, at kejserens elskerinde, den strålende Vicondesa de Castro, var »en højst umoralsk kvinde — hun bader hver dag.« Omkring 1800 var der dog begyndt at ske ændringer i denne negative indstilling til renligheden, og omkring 1850 blev kravet om større renlighed almindeligt, navnlig i de voksende byer.

Netop på den tid var de hygiejniske forhold i danske byer så slette som aldrig før, måske værst i København, hvor befolkningstilvæksten havde været meget stor, uden at byens areal var vokset tilsvarende, hvorfor man havde været nødt til at bygge i højden og i det hele taget udnytte hver kvadrattomme. 1801 havde byen haft 100.975 indbyggere, og 1850 boede der 129.695 mennesker på samme område indenfor voldene. Vandforsyning og afløb var yderst primitiv, praktisk talt uændret fra middelalderen. Der blev ganske vist arbejdet med planer

om moderne vandforsyning og kloakker, men de blev først realiseret efter koleraepidemien i 1853.

Kolera er en farlig epidemisk tarmbetændelse, der stammer fra Indien, og som netop har de bedste betingelser for udbredelse, hvor der findes dårligt drikkevand og dårlige kloakforhold. Den kom til Europa i begyndelsen af 19. årh. og bredte sig flere gange i ondartede epidemier til alle store byer. København blev hjemsøgt i 1853.

I Vilhelm Bergsøes roman *Fra Piazza del Popolo* skildres forholdene i København umiddelbart før koleraepidemiens udbrud i følgende samtale: »Men København er dog en renlig By,« indvendte jeg. ... »Renlig siger du? — Ja paa Overfladen; men skrab Fernissen bort, og du skal se, at den er som de kalkede Grave, der udvortes er hvide og skinnende at se til, men indvortes skjuler Død og Forraadnelse. Gaa ud i Adel- eller Borgergade, Poul, og fortæl mig, hvad du ser der! Gaa ned i de sumpede Kældere, i de faldefærdige Baghuse paa Kristianshavn, og kom saa tilbage med blot én Kubiktomme ren Luft i dine Lunger, og jeg vil forgylde dig ...« Dette billede af guldalderens København indenfor voldene svarer til det, der rulles op for os af den ansete læge dr. med. E. Hornemann, der på den tid, bl. a. i *Hygiejniske Meddelelser*, førte en hård kamp for større hygiejne i hovedstaden, som han i 1847 kaldte en skiden by.

Fra 12. juni til 1. oktober 1853 var der 4737 koleradødsfald i hovedstaden. Fra København bredte epidemien sig både til de omliggende landsbyer og de større provinsbyer. I København var epidemiens første umiddelbare følge, at opførelsen af Lægeforeningens Boliger blev påbegyndt, et filantropisk byggeri med det formål at skabe hygiejniske arbejderboliger. De blev opført fra 1854 på Østerbro udenfor det daværende København. Endvidere blev moderniseringen af byens vandforsy-

ning gennemført 1856—59, og arbejdet på et underjordisk kloaksystem blev påbegyndt og fortsat de følgende 30 år.

Men trods alt var forholdene omkring 1890 dog ikke bedre, end at Holger Drachmann i romanen »Forskrevet« (1890) lader helten, hvor han gør op med borgerskabet i en bordtale, komme med følgende dobbeltbundede salut og sammenligne det hykleriske bourgeoisie med den bag de rene facader så uhygiejniske by: ... »at denne By trænger til et nyt Kloaksystem! Vi er en stinkende By, en usund, daarlig hygiejnisk, svinisk By, — som trænger til et Waterclosetsystem.«

Man var dog allerede kommet meget langt frem med planerne om nye kloakker, og netop omkring 1890 påbegyndtes nyudvidelsen af kloaksystemet med henblik på den almindelige indførelse af det nye »Waterclosetsystem«. 1901 var man så vidt, at man kunne begynde at virkeliggøre det.

En vidtrækkende betydning for renlighed og hygiejne fik antiseptikken, grundlagt af den engelske læge Joseph Lister, der 1867 fremlagde sin epokegørende metode for sårbehandling. Antiseptikken blev ganske vist fra ca. 1887 forladt til fordel for aseptikken, men begge dele kom til at betyde enormt, først og fremmest for hospitalerne. Ved antiseptik modarbejdes tilstedeværende bakterier, mens aseptik hindrer tilgang udefra. (Græsk anti-, a- og sepsis: mod-, u- og forrådnelse).

Før den tid havde hospitalslægerne f. eks. brugt deres ældste tøj, når de gik stuegang, idet den hvide kittel var ganske ukendt. Men selv om antiseptikken blev indført meget tidligt her i landet — først på Frederiks Hospital i København — kneb det undertiden for læger af den gamle skole at følge med. Det fortælles f. eks. om en ældre kirurg, at når han under en operation pludselig fik brug for begge hænder, glemte han i sin iver den nyerhvervede lærdom og stak, til de yngre lægers forfærdelse, kniven i munden.

Ved siden af hospitalernes antiseptik og aseptik, byernes underjordiske kloakledninger og de moderne vandforsyninger, var det den stigende produktion af sæbe, der hjalp menigmand til større renlighed.

Sæbe kendtes allerede af romerne, dog ikke så meget til vask, som til pomade og hårfarvning. Romerne vaskede som bekendt tøj i urin. Herfra stammer ordene om penge: de lugter ikke, som kejser Vespasian (69—79 e. Kr.) udtalte, da sønnen Titus foreholdt ham, at han opkrævede skat af vaskeriejerne, der havde eneret på at opsamle urin.

I middelalderen kendtes sæbe som renselsesmiddel, men den var sjælden og kostbar, og kun lidet brugt. Endnu i 18. årh. blev der kun fremstillet små mængder sæbe.

Indtil slutningen af 18. årh. havde man fremstillet den til sæbeproduktionen nødvendige soda ved forbrænding af forskellige strandplanter, men 1789 opfandt den franske kemiker Nicolas Leblanc en metode til fremstilling af soda ad kemisk vej. Opfindelsen blev imidlertid ikke udnyttet i Frankrig, men først efter 1810 af sæbefabrikkerne i Liverpool. Gennem stadigt voksende produktion blev sæben billigere og efterhånden allemandseje, navnlig efter midten af århundredet, da man begyndte at bruge ren koncentreret kalilud i produktionen, var vejen banet for stordrift. De mange små sæbesyderier, der hidtil havde præget udviklingen med deres sparsomme og temmelig dårlige varer, forsvandt og gav plads for moderne fabrikker. Og fra c. 1850 til 1900 myldrer det i pressen med reklamer for sæber og meddelelser om nye varemærker for sæber.

Sæbespånere, der for os i dag står som et absolut moderne vaskemiddel, stammer forøvrigt fra klunketiden, idet det er en dansk opfindelse fra 1867. Men det var først efter 1900, da de engelske fabrikker havde sat en storproduktion i gang, at sæbespånernes popularitet blev skabt på verdensmarkedet.

I vore dage — det vil i denne sammenhæng sige efter 1920 — er der to forhold, der har hjulpet og lettet tøjvasken, det er de nye vaskemidler og den voldsomme ændring i moden i forbindelse med de nye kunstsilkestoffer. Før 1920 brugte damerne linnedundertøj bestående af mange forskellige dele: chemisser, underliv, benklæder, klokker, underskørter m. m., altsammen noget, der krævede omhyggelig vask og strygning. Men efter den tid er antallet af stykker reduceret betydeligt, og det nye undertøj bliver lavet af kunstsilke, der kan vaskes i en håndfuld sæbespån i vaskekummen.

Det smukke, gamle motiv: moderen med barnet, har maleren Vilhelm Marstrand 1855 varieret i denne tegning af moderen, der vasker sin lille dreng.

Han har gengivet hende siddende i soveværelset med sengen antydet i baggrunden. Hun har barnet på skødet, og den ene fod støttet på skamlen for bedre at kunne holde den lille. Svampen er lige blevet dyppet i vandfadet, så vasken kan begynde. Situationen virker tidløs og almenmenneskelig; men trods det tidløse og almenmenneskelige i motivet, kan der alligevel knyttes nogle oplysninger til billedet.

Vandfadet står i et spinkelt metalvaskestativ, af enkel senempireform med plads til kanden på en lav hylde. Er det den antikke trefod, der er forbilledet for vaskestativet? Og er det, således som det kendes fra andre af den tids malere og billedhuggere, kunstnerhjemmet med antikiserende møbler og husgeråd, tegnet af kunstneren selv og hans venner, der åbner sig for os?

Som tegningen viser, blev småbørn badet omkring 1850, men det var først blevet almindeligt lige før 1800 at bade småbørn, men trods denne fremgang hang småbørnenes liv dog stadig i en tråd lige til omkring 1870, idet man regner med, at før den tid døde omkring 25 % af alle spædbørn. De døde først og fremmest, fordi antiseptisk behandling af barselkoner og nyfødte børn ikke kendtes, men simpelthen også på grund af manglende renlighed. Det var svøbelsesbørnenes tid, da man svøbte børnene stramt ind i en liste fra skulder til fod, og kun skiftede tøjet på dem hver anden dag eller — hvis det gik højt — hver dag; svarende hertil var vasken sjælden.

1

BØRNENE VASKES

Børnene vaskes. Runde barnekroppe danner en lysrød perlekæde mellem de mørkkledte, travle damer, og de små synes at more sig dejligt med vandet i den varme stue.

Vasken foregår i en træbalje — (endnu havde man ikke fået de lette zinkbaljer) — foran den varme kakkelovn, hvor det rene tøj er hængt til afdampning, og sæbeskålen er hentet ind fra servanten i soveværelset og stillet på gulvet.

Børnevasken var besværlig i 1888, da Viggo Johansen malede billedet af sine børn midt i lørdagsvasken. Manglerne er indlysende for 1950-menneskets øjne: totalt fravær af afløb og tilløb, sort kakkelovn og bræddegulv, og plyssofaen lige ved siden af vaskebaljen.

Men generationen fra 80erne så ikke disse mangler i så høj grad som vi. For det første var et baderum en så eventyrlig ting, at man ikke drømte om at få et sådant, og for det andet var — i hvert fald for de bedre familiers vedkommende — lejlighederne betydeligt større end i vore dage, så man altid kunne finde et værelse til vandpjaskeriet, uden at få det ind i de fine stuer. Desuden var der tjenestepigen, der tjente en familie tro og lydigt gennem en menneskealder, for en løn på 6—8 kr. om måneden. Og endelig havde man tanterne i huset. Det var utænkeligt at ugifte damer af god familie, men uden større formue, kunne have arbejde for andre, for slet ikke at tale om selvstændig bolig. De levede hos gifte pårørende og tog sig af børneflokkene, som her, hvor de skurer børnene.

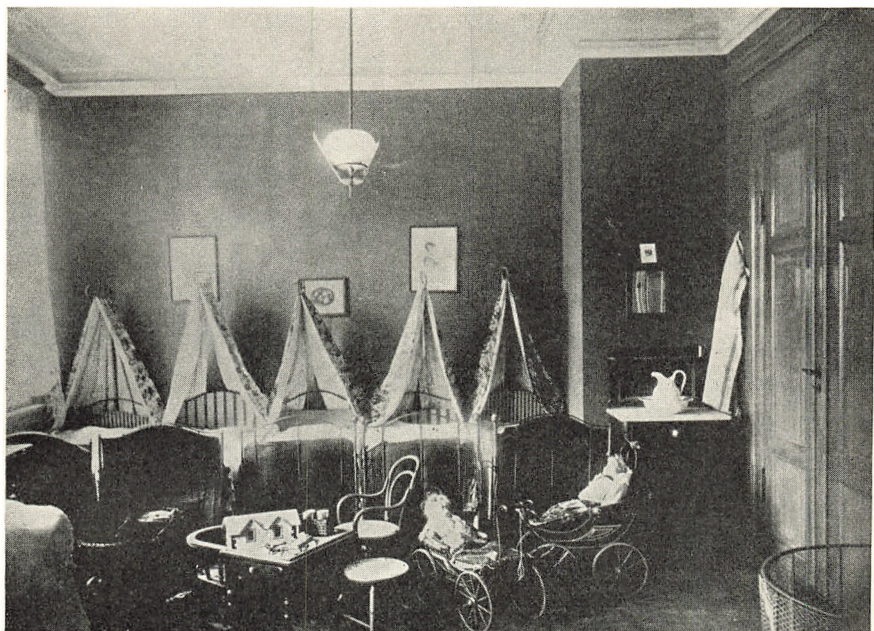
Det er forøvrigt gammel tradition at holde personlig storvask om lørdagen — selve ordet lørdag betyder vaskedag, lørkommer af lauger, vask, og endnu for nogle år siden kunne fynske karle tale om at »fare i løg«, når de skulle i bad.

2 BØRNENE VASKES

Til hverdag blev børnene vasket ved deres servante, sådan som det fremgår af billedet af barneværelset, der er fotograferet i 1893, altså omtrent samtidig med Viggo Johansens maleri. De fem senge er trukket ud svarende til børnenes alder og længde. Sengene er dog stillet tæt sammen til ære for fotografen, til daglig stod de to næststørste for sig med den mindste foran. Det lille blikvaskestel taler for sig selv, det benyttedes af alle fem børn og deres barnepige, hvis seng skimtes til venstre. Der fandtes intet badeværelse i huset, der var opført 1886, men man havde et børnebadekar til det ugentlige bad. Måske vil mange, hvis barndom faldt i 90'erne, huske, at når børnenes fødder var blevet for mørke af de sorte, strikkede strømper, blev de vasket i brændevin. Brændevin var som bekendt så billig, at den kunne bruges i rigt mål i husholdningen, foruden til fodvask, bl. a. også til vinduespudsning.

Sengene er udstyret med himmel, støvsamlende! ja, men samtidig nødvendig skærm for træk i den kakkelovnsfyrede stue, hvor der har været koldt, så snart ilden var gået ud.

Hanne og lillebroder er så store, at de kan klare morgenvasken selv, når de får vandfadet ned på en stol, sådan som Ludvig Find har vist i sin illustration til L. C. Niensens børnebog »Hanne«. Selv om Hannebogen er fra 1909, giver billederne dog også et godt indtryk af småbørnenes morgenvask før århundredskiftet, da forholdene praktisk talt var de samme før og efter år 1900.

Børnene står og vasker sig i deres folderige, posede undertøj med mange bændlær og bånd, så lige meget hvor grundigt Hanne end skurer hænder og ansigt på lillebroder og sig selv, bliver de dog ikke vasket længere end til chemissens og skjortens halsudskæring.

I vore dage går udviklingen vistnok i retning af at tage det mest mulige tøj af — helst det hele — ved morgen- evt. aftenvasken.

For mændenes og de større drenges vedkommende støttes denne udvikling måske af en hel anden faktor: at det er ved at blive skik at sove uden pyjamas om natten. I hvert fald bragte et dagblad fornylig den nyhed, at salget af pyjamas af denne grund var dalende i U. S. A., og at pyjamasfabrikkerne for at stimulere salget forsøgte at mobilisere amerikanerindernes blufærdighed, for at hustruerne skulle lægge moralsk pres på deres mænd og få dem til at tage anstændige pyjamas på igen.

Det er et spørgsmål, om nyheden virker så chokerende her i landet, da tøj mangelen under krigen sikkert har bevirket, at mange har opgivet at sove i pyjamas, fordi de ikke havde flere, og nye ikke kunne skaffes.

Men saa omsider gør Hanne sig fri.
Rød og forpustet af Latter og Varme

saa reder Hanne sin Broders Haar.
Saa knapper de Hæfter, og snører de Sko

Tænderne får sig en omgang. Hannes omhyggelige morgen-toilette omfatter også tandbørstning. Hanne er stadig i undertøjet og står bøjet over toiletspanden med tandbørsten i den ene hånd og tandglasset i den anden. Barnets handlinger afspejler de voksnes. Også de voksne har børstet tænder over toiletspanden, hvad der var det fornuftigste og mest hygiejniske, når rindende vand og afløb ikke fandtes.

Selvom tandbørsten først er blevet almindelig i dette århundrede, har den dog været kendt langt tilbage i tiden. Man ved, at den engelske konge i slutningen af 17. årh. rekvirerede tandbørster fra Paris, for at få dem af tilstrækkelig fin kvalitet. I det sidste par hundrede år har tandbørsten ikke ændret form. F. eks. kunne der i fornemme herrers rejseuiter fra 1790'erne findes tandbørster af praktisk talt samme form som vore tandbørster i dag. På den lille annonce fra Illustreret Tidende fra 1875, der er gengivet andetsteds, synes skaftet at være af drejet træ som på en støvekost. Endnu omkring 1900 var tandbørsten ikke nogen populær eller billig vare. En god tandbørste kostede 75 øre, hvad der vistnok må anses for at være dyrere end i dag, når man tager pengenes købeevne i betragtning.

Endnu så sent som omkring 1920 blev tandbørstning på landet og i småbyer — i hvert fald af de lidt ældre — nærmest betragtet som utidig luksus og »storhed«.

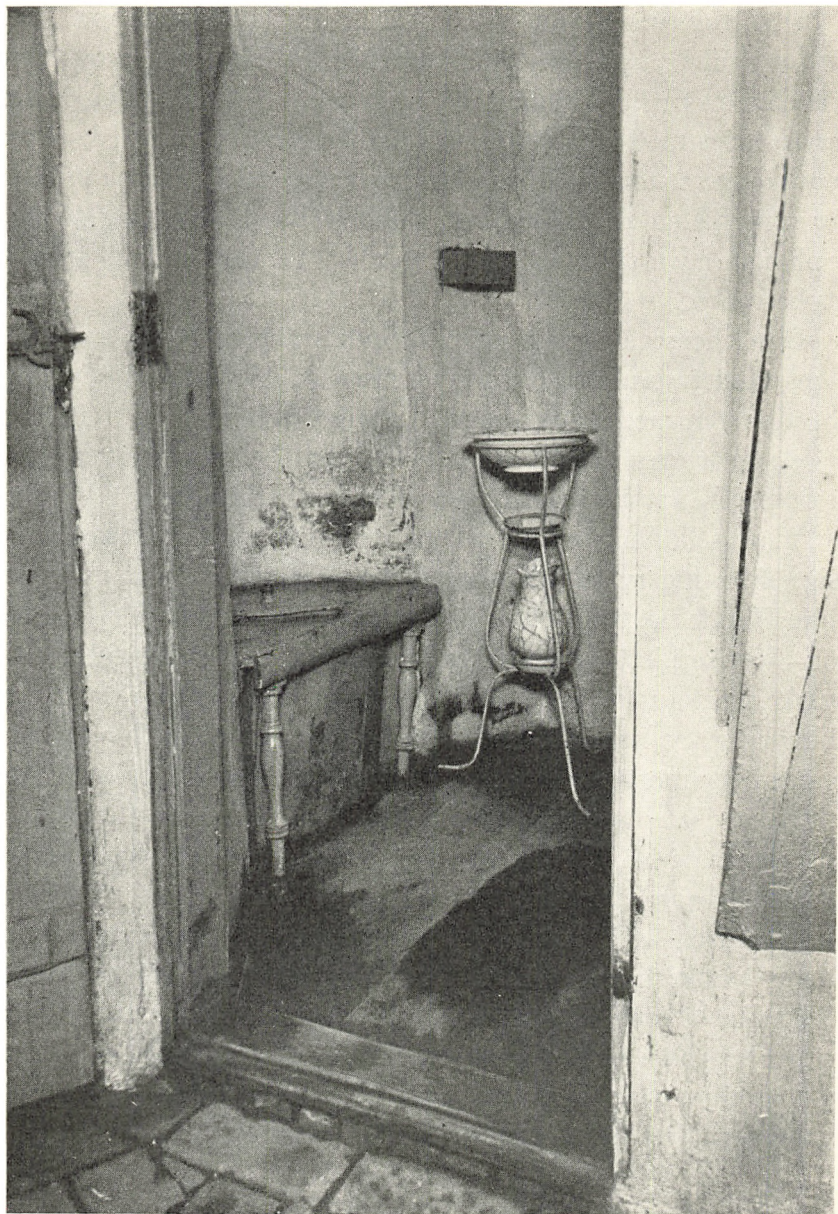
Som en kuriositet kan nævnes, at i Baden Powel's spejderhåndbog fra 1920 nævnes, at hvis man er i den situation, at man ikke har en tandbørste ved hånden, kan en flosset pind bruges.

Det hyggelige og ganske nydelige lokum, der findes i stueetagen på en vestjysk herregård, stammer fra tiden lidt før midten af forrige århundrede, hvad de drejede stoleben tydeligt viser. Det var så fint, at Frederik 7. kunne benytte det under et besøg på gården, og repræsenterende et højt hygiejnisk stade for sin tid.

Vaskestativet på billedet er velkendt. Det er ikke den fine antikiserende type som på Marstrands lille tegning, men har den form, som har været anvendt — og stadig anvendes — i gæsteværelser, pigeværelser og hvor der ellers er brug for et vaskestativ. Det er nok så praktisk som Marstrands, kanden er rykket højere op, og der er indskudt en lille hylde til sæbeskålen. Den svejfede form viser, at typen er skabt omkring 1850—60. Vandstellet er af marmoreret fajance, et billigt engelsk stel, der har været almindeligt i de tusind hjem. Desværre melder historien intet om, hvorvidt vaskestativet fandtes på lokummet på Frederik 7.'s tid.

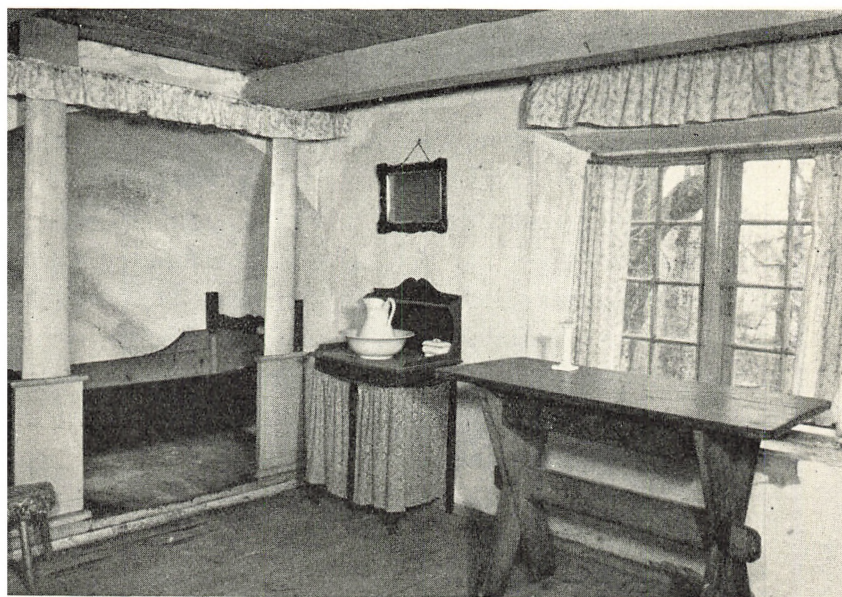
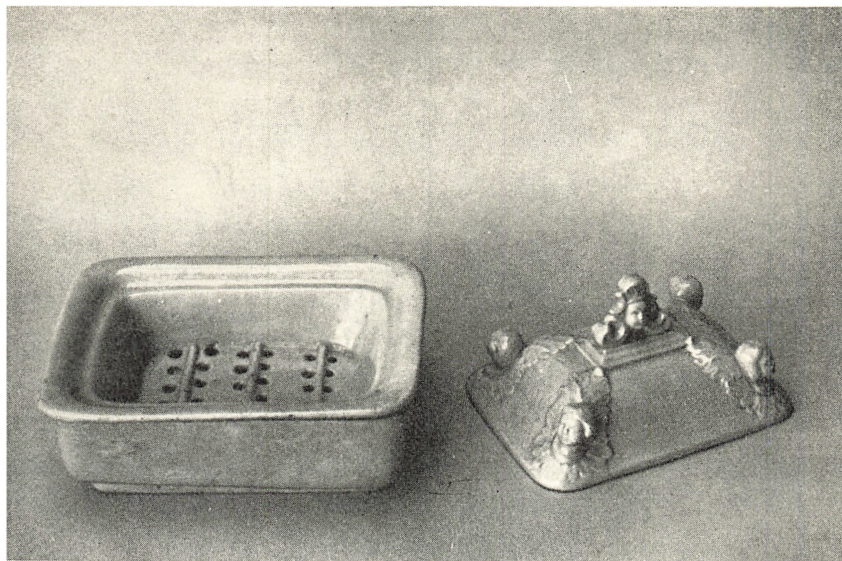
Omkring 1850 arbejdede man på at forbedre de hygiejniske forhold. Natstolen, gennem århundreder et uundværligt møbel, dukkede op i mere eller mindre raffineret udformning i avisannoncer i århundredets sidste halvdel. Omkring 1850 kom Marinos kloset — en svensk opfindelse — hvor beholderen var delt i et rum til de faste ekskrementer og et til urin. Indretningen forbedredes yderligere ved, at brugeren, der må have følt sig som en kat, dryssede tørvsmuld, aske eller savsmuld på. — Det er dette kloset, der spiller så stor en rolle i Soyas roman »Fra min Farmors Hus«.

Den gulbrune fajance-sæbeskål er fra tiden omkring 1880. I dag smiler vi ad det rigt dekorerede låg, hvor englehovederne dukker op mellem blade. Det er typisk for klunketiden at udstyre låget med forsiringer, der samler støv og oven i købet er vanskelige at tørre af. Man elskede kruseduller! Men upraktisk er sæbeskålen ikke. Den har dobbelt bund, den øverste med ophøjede tværriller og runde huller, så vandet kan løbe af sæbestykket.

Dette herregårdsgæsteværelses indretning med søjlerne foran sengestedet stammer fra begyndelsen af 19. århundrede, men opstillingen med servanten med spejlet over er langt senere og viser, hvorledes man indrettede sig med den daglige renlighed i de bedste kredse i slutningen af forrige århundrede.

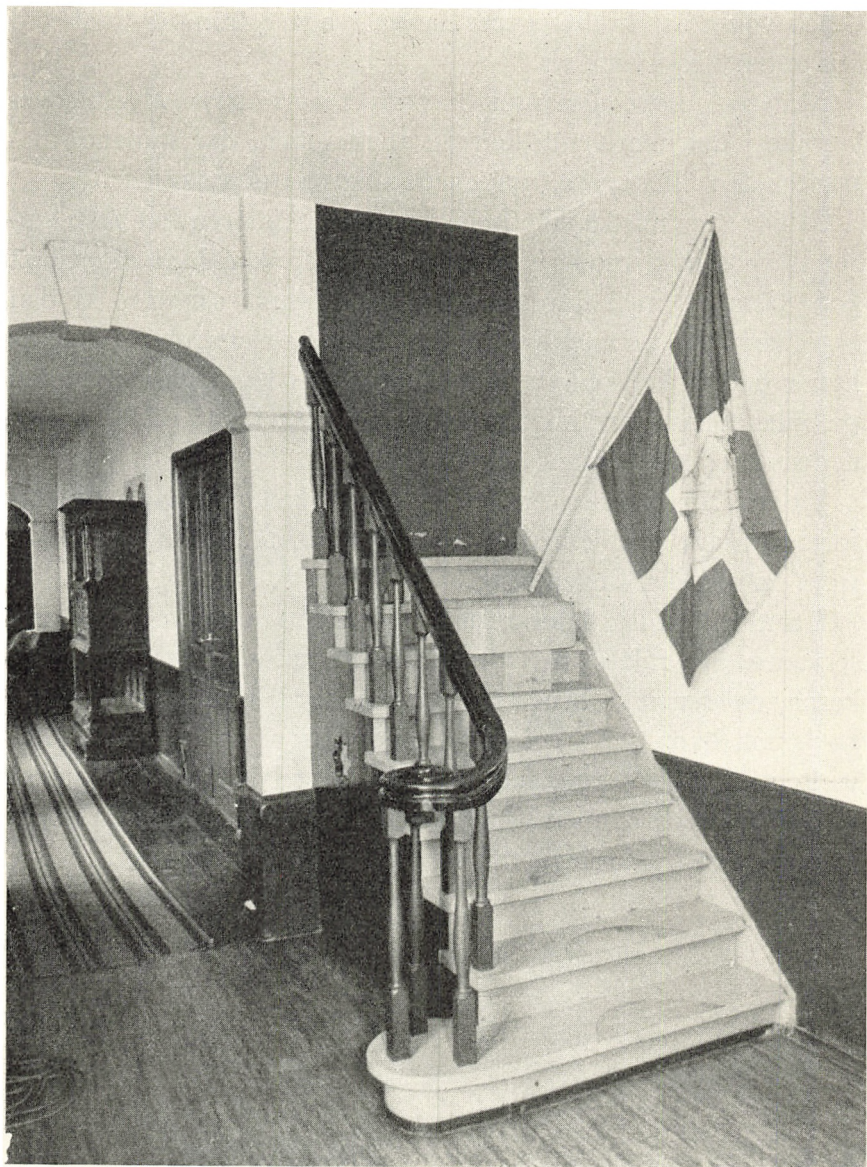
Vandstellet havde sin plads på servanten, og her vaskede man sig. Til »fingervask« eller »vask til nedringet«, hvor man som lille Hanne næsten er helt påklædt, går det at bruge servanten, og »klunketidens« mennesker har sikkert haft mere rutine i at vaske sig i et vandfad end mange i dag. Det kunne være nok så besværligt at have liggende gæster, når de skulle have varmt vand hver morgen. Forøvrigt er man ikke mere forvænt i vore dage, end at disse ting mange steder — måske de fleste — er det normale. Hvorledes det var i den store stil, fortæller en gammel herre, der har været ansat ved det danske hof siden begyndelsen af 90'erne. Om sommeren, når de kongelige og deres gæster boede på Bernstorff, startede han fra sit hjem i København mellem 5 og 6 om morgenen, ankommet til Bernstorff begyndte han at bære vand op, og når han var færdig med at bære det rene vand op, tog han fat på at bære det snavsede vand ned. Det tog det meste af en formiddag.

På en herregård har man indrettet sig praktisk, men sparsom. Rummet under trappen er blevet indrettet til styrtebad. Og før hans nåde begav sig ind under trappen, havde den tro Johan postet et par spande vand i kassen på trappetrinet, så ved at trække i en snor kunne nåden få styrtebad. Det har været en primitiv anordning, men når man havde en »Johan«, kunne det lade sig gøre at få sit daglige styrtebad.

Interessen for badet begynder at spire frem omkring år 1800. Her i landet indrettede C. F. Harsdorff marmorbadet på Frederiksberg slot allerede i 1770. Og 1805 digtede Oehlenschläger den poetiske og skønne skildring af Aladdins bad i »et prægtigt badehus«, men at badet behandledes med en sådan højtidelighed både i bygningskunst og digtekunst, viser hvor usædvanligt det var at have »et prægtigt badehus«.

Det var imidlertid den engelske gentleman omkring 1800, der indførte den større personlige renlighed. Den førende laps i England på den tid, Beau Brummell, Prinsen af Wales' ven, skal have formuleret mottoet: Clean linen and plenty of it, on a clean body. Beau Brummell indførte det mørke tøj og som kontrast hertil det kridhvide linned, til forskel fra 18. århundredets farvestrålende dragter, hvor man dog ikke tog det så nøje med, om de kostbare kniplingskalvekrøs bar gamle mærker af ejermandens rigelige omgang med snustobak. Det hvide linned krævede, at manden der bar det, selv var renvasket. Den personlige renlighed synes således ikke at være skabt af et demokratisk krav om større hygiejne, men at være et sildefødt barn af 18. århundredes hofpragt, typisk for den politiske og økonomiske udvikling født i England. Først senere blev den via militære krav et almindeligt folkeligt ønske.

De voksnes renselsesproces fandt i bedre familier sted ved servanten i soveværelset.

Maleren Viggo Johansen har givet et indtryk af sit soveværelse i det henrivende billede af moderen, der smilende betragter den lille, tykke, nyvaskede unge på den store seng.

Milieuet er måske ikke helt tidstypisk. Maleren har ikke været tilfreds med moderne møbler — eller ikke haft råd til at købe dem — men har anskaffet en gammel servante af den type, som var almindelig lidt før århundredets midte. Lukket ligner den et konsolskab, men åbner man låget, som moderen på billedet har gjort, lukker man op for vaskefadet, og fra skabet nedenunder tager man vandkanden.

I dette soveværelse findes det udmærkede princip gennemført: at hvert familiemedlem har sin servante, idet der også har stået en ved den anden seng.

I andre familier kunne man udmærket nøjes med den ene servante, der fulgte med de komplette soveværelser fra snedkerne, da den ikke brugtes til daglig, fordi man vaskede sig i køkkenet, hvor der var lettere adgang til vand og afløb. Servanten anvendtes kun, når der var læge i huset. Vaskestellet stod til pynt, og kanden brugtes som opbevaringssted for alskens småting lige fra forlorne tænder til husmoderens korset.

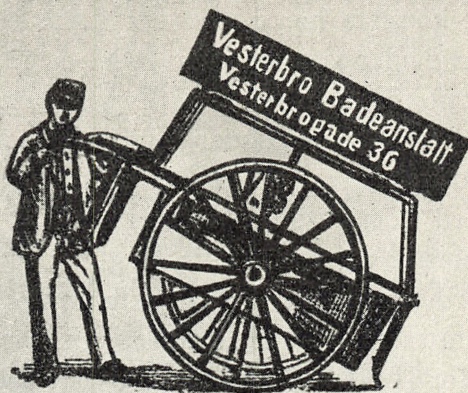
Omkring 1890 kunne man leje et badekar med varmt vand og få det bragt hjem til sig selv. Vesterbros Badeanstalt, Vesterbrogade 36 (1884—1920), begyndte at reklamere i dagspressen med transportable bade. Annoncerne illustreredes af et træsnit — der for øvrigt var meget nøjagtigt — med badeanstaltens medhjælper, hr. Krogh, parat til udrykning. Øverst ligger et let metalkar og nedenunder i en kasse fire tønder med varmt vand.

Transportable bade kendtes i hovedstaden til 1928, idet man endnu dengang kunne rekvirere dem fra badeanstalten København, der så sendte en mand ud med karret og nogle tønder varmt vand. I den sidste periode kostede et sådant, der på den tid kun sendtes ud til syge mennesker, 5 kr. For de penge fik man foruden kar og vand et badelagen og fire håndklæder.

Havde man sit eget badekar hjemme, kunne det, som det her afbildede være udført i kobber. Det er uden afløb, ret smalt og dybt og svunget højt op i hovedenden. Karret, nu på Nationalmuseet, var ved ankomsten til museet hvidmalet, og har sikkert altid været malet. Når man endelig fik badekar med vandhaner og afløb, indrettede man ikke altid badeværelse, men selv i meget fornemme huse kunne badekarret findes i et hjørne af soveværelset. Det var der, man var vant til at vaske sig, så det var så lige til at sætte badekarret på brysselertæppet og hænge fotografier på den tapetserede væg over karret. Man gemte det dog bag et skærmbret, for ikke at få vand over hele stuen, og for at beskytte sig mod træk, sikkert også fordi karret ikke var så dekorativt som ønskeligt, måske har der også spillet et blufærdighedsmoment ind ved arrangementet. Klunketiden var en kompliceret periode, hvor det praktiske, æstetiske og sædelige kæmpede en hård kamp mod det naturlige.

Vesterbro's Badeanstalt.

Transportable Bade.

Transportable Bade.

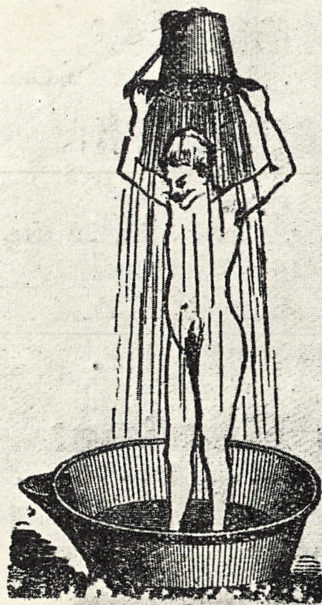
Alle Slags Bade.

Omkring 1900 anskaffede folk med raffineret sans for renlighed sig et styrtebadsapparat, som det der bruges her af den aflædte, noget kønsløse herre med det flotte overskæg. Han er hentet fra en dagbladsannonce år 1900, og man kan lægge mærke til priserne for badekar og badeapparater. I forhold til vore dages prisniveau er de usandsynligt billige, men man må regne med, at dengang var det meget dyrt at give 25 øre for en kop kaffe med en kage på en restaurant.

Victoriabadekarret, herren står i, brugtes i soveværelset, og når man var færdig med det, blev det skubbet ind under sengen. Styrtebadsapparatet kunne også til nød være i soveværelset, men det blev anset for bedre at anbringe det i en korridor eller et skabsværelse på grund af den fugtighed i luften, brugen af det kunne medføre.

Perioden fra ca. 1890 og til forrige verdenskrig var Victoriabadekarrenes tid: disse store, flade zinkbaljer med en tud til at hælde vandet ud af. Man stod i karret på en korkplade, og når man var færdig med badet, tørrede man det vand, der var sprøjtet udenfor, op med en svaber. I de fleste tilfælde brugtes det med en kande vand. Man tog ikke alene morgenbad af hensyn til renligheden, men også for at hærde sig. Det har forhåbentlig været sundt, for det har i hvert fald været ubehageligt at få en kande koldt vand over sig i et koldt soveværelse. Men der er mange, hvis stærkeste barndomserindring er victoriabadekarret og kanden med det kolde vand om morgenen.

Styrtebadeapparat

3 Kr. pr. Stk.

Badekar fra 4 Kr. Stk.

Fodbadekar fra 3 Kr. Stk.

Klosetter fra 4 Kr. Stk.

Viktoriaekar fra 6 Kr. Stk.

Underdusch fra 1 Kr. 35 Øre Stk.

Bidet fra 7 Kr. Stk.

Emaillerede og Fajance Fade, Spande, Tragte, Potter, Sæbeskaale, Urinals m. m. til ukjendt billige Priser.

Telefon
527.

Charles Hougard,

Telefon
527.

Blikkenslager og
aut. Gas- og Vandmester.

Store Kirkestræde 2,

Hjørnet af Admiralgade, første Sted fra Østergade.

Neiiendams Mel- og Grynmagasiner

Denne servante er fra 1888. Enten har den været udstillet på »Den nordiske Kunst- og Industriudstilling« i København 1888, eller også er den en gentagelse af en servante på udstillingen, udført af en førende københavnsk snedkermester.

Trods den rige renæssancedekoration er den ikke blot et prydmøbel, men den er også meget praktisk. Den brogede marmorplade tager hverken skade af vand eller sæbe, og man kan komme til, for pladen buer frem, hvor vaskefadet står.

Servantestellet havde fået sin fastslåede form med et bestemt antal dele: foruden vandfad og kande omfattede det sæbeskål, en aflang børsteskal til tandbørster, men den kunne også bruges til at lægge kamme, hårnåle o. l. i, og endelig kammerpotten, der på grund af sin funktion ikke kunne nævnes med rette navn og derfor i isenkræmmerbutikken hed »den femte del«. Den uudværlige toiletspand blev solgt særskilt.

I Emma Gads »Vort Hjem« fra 1903 findes en omhyggelig vejledning i rengøringen af soveværelset, den bygger på erfaringer og svarer til gangen i et velordnet hus omkring 1890:

»Eventuelt gøres dernæst Kakkellovnen i Orden, det løse Baderkar tømmes, skylles og aftørres, hvor et sådant bruges,« o. s. v., hvorefter »De tre store Stykker Vandtøj og Toiletspanden tømmes, skylles godt, særlig Kammerpotten; Sæbekoppen renses for fastsiddende Sæbe, og de andre Smaating aftørres, før det hele sættes paa Plads. I Kammerpotten lægges et Stykke Soda, før den indsættes i Skabet. En à to Gange om Ugen afvadskes hele Stellet i varmt Sodavand.« Endvidere gives der anvisning på at polere servantens marmorplade bl. a. med oksegalde, sæbevand, terpentin og pulveriseret pibeler.

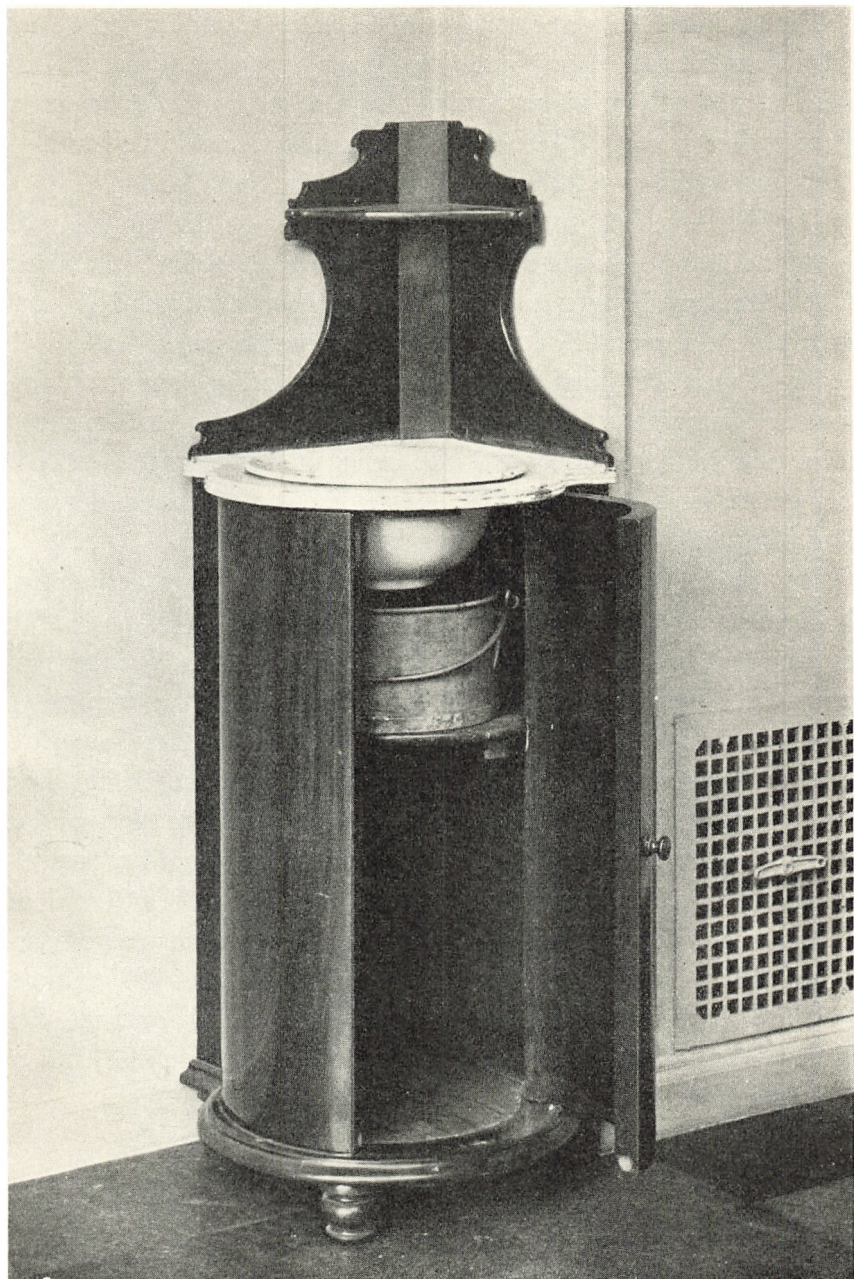
Et badeværelse som det afbildede var, da det blev indrettet i 1892, tegn på enestående sans for personlig renlighed og samtidig udtryk for virkelig luksus. Det må i denne forbindelse understreges, at på den tid fandtes der i hele kongens palæ på Amalienborg kun eet moderne badekar, og ikke eet badeværelse. Datidens badeværelse indrettedes efter traditionen fra sove- og påklædningsværelserne. Badeværelset var en luksus, og de mennesker, der indrettede det, udstyrede det som luksusrum. Det skulle være lyst og luftigt og ligge umiddelbart ved soveværelset. I de kostbareste af 90'ernes badeværelser beklædtes vægge og gulv med kulørte fliser, i de lidt mindre kostbare blev væggene oliemalet og gulvet dækket med linoleum, som i badeværelset her, hvor den øverste del af væggen er malet, så der skabes en illusion af en høj mur med søjler og udsigt til en sydlandsk himmel. Katte, fugle og aber boltrer sig i træerne. Der fandtes badeværelser, der var rummeligere end dette, og som havde blødegardiner for vinduerne, flugtstole til hvile og småborde med bøger og blade, mens badekar og vaskekumme var indbygget i pompøse træhylstre.

At man ikke altid var helt klar over, hvorledes man skulle udnytte det nye badekar viser følgende lille historie fra 1890'erne. I en af vore større provinsbyer havde byens matador, bankdirektør X, fået installeret badekar. Karret indviedes ved at familien tog bad, først bankdirektøren, derefter fru og ægteparrets fem børn og til slut de to piger. Men det var en familie med solide begreber om sparsommelighed, så vandet blev ikke skiftet mellem nogen af de ni personer.

Den her afbildede servante, der er den ene af et par, er fra slutningen af 1860'erne. Der er gjort alt for at få den så praktisk som mulig. Vandfadet er forsynet med bundprop, og der er anbragt en lav spand til spildevand på en hylde under vandfadet. Det gjaldt så om ikke at bruge mere vand, end spanden kunne tage.

I slutningen af århundredet blev hjørneservanten, der allerede kendes fra empiretiden i århundredets begyndelse, dog opgivet til fordel for den rektangulære servante, formodentlig fordi væggene blev ødelagt ved at man sprøjtede på dem. Denne servante og dens makker har da også på et senere tidspunkt været anbragt ved siden af hinanden, så de har virket som en buet dobbeltservante.

Der er installeret en vaskekumme med rindende vand og afløb i et hjørne af soveværelset, og der er bygget et skab omkring den, så den får en ejendommelig lighed med hjørneservanten. Fotografiet er taget 1919, men vaskekummen fandtes i huset — i en sjællandsk provinsby — allerede i 1915, måske før.

De ældste vaskekummer, man satte op — og det var allerede i begyndelsen af 70'erne — var af emailleret støbejern. Straks fra første færd brugtes både trekantede hjørnekummer og rektangulære kummer til at sætte på en almindelig væg.

Skønt vaskekummen findes i dette soveværelse, har man ikke ønsket at opgive mahogniservanten fra ca. 1910, der forøvrigt med den store marmoropsats betegner et fremskridt i forhold til egetræsservanten fra 1888. Her mødes to perioder, der den dag i dag endnu ikke er kommet klar af hinanden.

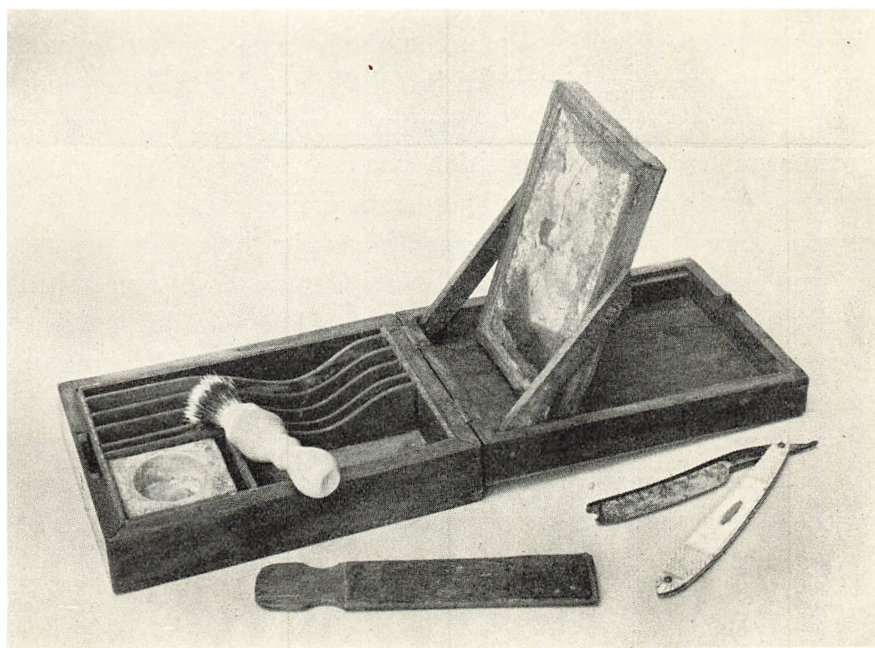
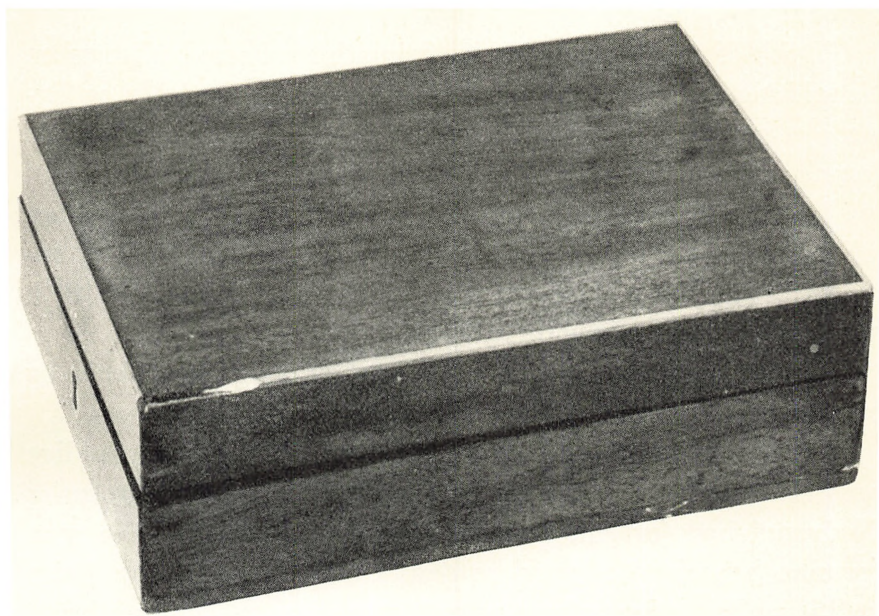
Dr. med. N. P. Schierbeck skrev 1903: »Vor sædvanlige Vadskning af Ansigt og Hænder, én à to Gange ugentlig af Hals og Fødder, er i den Henseende [at holde vor egen Person ren] langt fra tilstrækkelig. Hudens hele Overflade maa mindst én Gang ugentlig undergaa en grundig Renselse ...« og han slutter: »et Badeværelse burde derfor danne et uundværligt Led i enhver vel ordnet Lejlighed.« Nu er dette ønske måske opfyldt for de »velordnede« lejligheders vedkommende, men badeværelset er stadig ikke noget alment gode. Den overvejende del af Danmarks befolkning er stadig henvist til at vaske sig ved servanten eller i køkkenet. Det er ikke ensbetydende med, at man ikke får det ugentlige bad, men det er givet, at i en overbefolket 2-værelses lejlighed er det umuligt at få opfyldt alle ønsker om renlighed.

Barberskrinet fra omkring 1820, som her er gengivet baade lukket og aabent, indeholder alt til barbering. Vippespejlet kan fældes ned i låget, og i æsken er der plads til barberknive og strygerem, en træskål til sæbe og en kost med benskaft.

Bortset fra, at man dengang brugte kniv og ikke maskine, har der ikke været stor forskel på barberingen dengang og nu. Det fremgår tydeligt af den lidt omstændelige vejledning, der findes i Studiosus Chirurgiæ I. P. S. Hansens lille pjece Den færdige Barber eller Kunsten at barbere sig selv.

Han begynder med indsæbningen. »Det er den første Akt i den fortræffelige Kunst, at barbere sig selv, og Hensigten dermed er at faae Haaret stivt, for at det destomindre skal bøie sig for Kniven. Det er derfor i Grunden temmelig ligegyldigt, enten Vandet er varmt eller koldt. Men saasom det kolde frembringer en ubehagelig Følelse i Ansigtet, især naar Veiret er koldt, saa har man foretrukken det varme Vand, saa det næsten er bleven en nødvendig Betingelse. Bedst skeer Indsæbningen paa den simple Maade, at man indgnider med den høire Haand en Deel af Skjægget over Vaskebækkenet, og derpaa stryger Skjægget med et Stykke Sæbe. Derved bliver Indsæbningen langt reenligere, hurtigere og fuldkomnere, end paa den nu sædvanlige Maade ved at betjene sig af Bækken, Pentsel og Skumsæbe, hvormed man ofte har Møie nok i at faae Sæben til at skumme. Er man nu færdig med Indsæbningen, saa applicerer man endnu med Haanden noget Vand, for at faae den udgnedne Sæbe til at skumme og trænge ind. Derpaa tørrer man Hænderne og tager nu Kniven. Paa denne Maade kan man barbere sig selv fix og færdig i tre Minutter, som ellers kun en Barber formaaer at gjøre...«

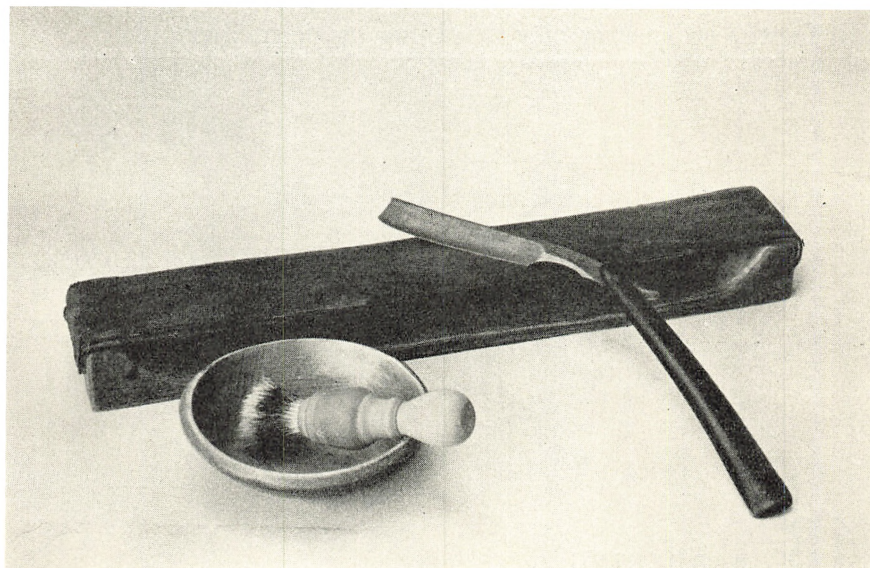

Til lidt efter midten af forrige århundrede hørte barberæskens til soldatens udstyr. Den var af træ og havde skydelåg og lignede et penalthus, men var lidt større. Som på den her afbildede kunne soldatens navnetræk og regimentsnummer være udskåret på låg og sider. Bogstaverne F L R M 2 C P N No 57 her på æskens langside kan tydes som F... L... Regiment 2. Compagni Pioner No. 57. På den anden langside står årstallet 1833, men under bunden står der 1862.

I æskens gemtes de almindelige barbergrejer: kost, kniv og strygerem; den sidste var nødvendig for at skærpe kniven.

I. P. S. Hansen giver i *Den færdige Barber* følgende grundige anvisning på at lave en god strygerem, der er »en væsentlig Nødvendighed for enhver, som betjener sig selv, og han maa forstaae behørigen at vurdere dens Godhed«. — »Man lader et Stykke Træ afhøvle lige, og som maa være to Tommer bredt og ni Tommer langt. Paa den ene Side af dette Stykke Træ bliver tillimet et Stykke glat, reent Kalvelæder, hvis Kjødside maa vende udad og Haarsiden ind til Træet. Naar det er godt paalimet, glatter man det fuldkomment med en Pimpsteen, og stryger nu følgende Composition paa:

Fire Lod Staalfiilspaaner blandes med fire Lod reent Svovel og glødes hvidt i en Digel. Derpaa bliver den hele Masse rystet ud paa en reen glat Jernplade. Naar det nu er bleven koldt, støder man det til Pulver og ryster det saalænge, indtil det ikke støver mere. Er dette nu Tilfældet, saa udvaskes Pulveret og blandes derpaa med ligesaa meget reen Blodsteen, og stryges derpaa med opløst Sæbe og fortyndet hvidt Vox.« — Den anden side, der skal være glat, smøres med tinaske og den gamle smørelse fra møllehjulenes jærntapper for at give det flade læder gehalt.

Familiefaderen har lagt skjorte og vest og bundet et håndklæde om halsen. Det er der ikke noget særligt gammeldags i, sådan barberer utallige mænd sig endnu, forskellen er kun den, at de bruger maskine, ikke kniv som deres olde- eller bedstefader. Det er barberkniven og tøjjet, der virker gammeldags. De vide skjorteærmer og snippen foran til at holde det stivede skjortebryst på plads er forlængst forsvundet. Snippen er kun bevaret på kjoleskjorten. Selvom håndklædet om halsen stadig er almindeligt, foretrækker mange yngre vistnok at lægge barberingen i forbindelse med morgenvasken i praktisk nøgenhed, så sæbeskummet kan klatte, hvor det vil uden at gøre ulykker.

For øvrigt er påklædningen ved barberingen højst forskellig og højst individuel, varierende fra fuld påklædning over skjorteærmer, slåbrok, pyjamas og underbukser til det nævnte ingenting.

Barbermaskinen, der har ændret mandens daglige toilette så afgørende, blev opfundet 1901 af amerikaneren King C. Gillette. Til at begynde med var maskinen meget dyr, men fra slutningen af første verdenskrig blev den billig og dermed populær.

Klunketidens frisør- og barberstue var hyggelig, men ikke særlig hygiejnisk, først og fremmest fordi der manglede rindende vand og afløb.

Under klipningen sad kunden foran konsolspejlet, men under barberingen blev stolen rykket ud på gulvet.

For at skylle sæben af hagen efter barberingen kunne man komme ud for at måtte stikke hovedet ind over vandfadet i en mørk niche, der var lavet midt i et brunmalet, måske ikke alt for rent skab. I de fleste tilfælde var arrangementet dog — som det er tilfældet med barberstuen på skiltet her — lidt appetitligere med en almindelig servante. Servanten har været betragtet som noget helt uundværligt, for da man senere installerede vandhane og kumme, blev kummen indbygget i et skab, der var udstyret med marmorplade og -opsats, så den ganske kom til at ligne servanten hjemme i sovekammeret.

Med hensyn til selve ordet barber, tidligere også balber, stammer det i lige linie fra det latinske ord for skæg: barba.

Da mange herrer af det bedre selskab ikke gik på en offentlig barberstue, havde barbererne ikke alene kunder i butikken, men tog også hjem til dem (endnu findes der enkelte større forretningsmænd, som lader sig barbere hjemme eller på kontoret), og i »Vejledning for Lærlinge i Haarklipning og Barbering« af S. Chr. Petersen fra 1887 står dette afsnit om »Barberrekvisitter til Bykunders Expedition. Et Etui, hvis Indhold er følgende: En Knivtaske med Overfald, i hvilken der findes mindst 4 à 6 Rum af 1/2 Tom. Bredde og 5 Tomr. Dybde, ikke af stivt Materiale, en Læderstrygerem, en Sæbeskaal med tilhørende Sæbe og Kost, en Flaske, en Kapsel, et mindre Haandklæde samt en Serviet.«

For 75 Øre maanedlig tilby-
des Barbering og Klipping
saa ofte det ønskes, dog kan
Klipping ikke finde Sted Lør
dag Aften og Helligdage.

Ligesom i vore dage havde frisøren et lille udsalg af kosmetik og toiletgenstande. Og som skiltet viser, reklamerede han med det udenfor sin forretning.

Det er vist en almindelig forestilling, at kosmetik var ukendt i vore bedste- og oldeforældres tid. Det er også rigtigt, at endnu for en snes år siden kunne en virkelig dame ikke åbent indrømme, at hun brugte læbestift. Men selvom forholdene var primitive i slutningen af forrige århundrede, anvendtes der dog slet ikke så lidt kosmetik, kun var alt primitivt, og midlerne enkle. I Herman Bang's roman, Stuk, fra 1887 havde en af damerne ved Gravesens bal »Ansigtet fuldt af blaa-hvidt Rispudder, der lugtede af Kongerøgelse«. — Herrernes kosmetik var bestemt af, at moden krævede glat hår og viksedede overskæg — på det her afbildede barberskilt reklameres da også med pomade, hårolie, hårvox og endelig skægpomaden med det mystiske navn Bajutz-Kenots, der i daglig tale blev til »Bajutski-snot«. Ordet, der også stavedes Bajatz Renotz, er ungarsk, nemlig bajuszkenöes (skægvoks), der kommer af bajusz (overskæg eller skæg) og kenöes (salve eller pomade).

Grundelementet i pomaderne var det samme, i reglen fåretalg, svinefedt eller lignende. Hver fik sin duft ved tilsætning af stærke »vellugtende« stoffer og i tilgift et klingende navn. 80'ernes og 90'ernes dandyer gik heller ikke af vejen for en stærklugtende parfume som Patchouli (der lavedes af æteriske olier, der udvandt af Patchouli-planten i Sydkina og Ostindien), selvom generalinden i Herman Bang's Ludvigsbakke giver udtryk for tidens virkelig gode smag — som også er vore dages — i bemærkningen: »... en Herre i det mindste lugter da kun af sit rene Linned.«

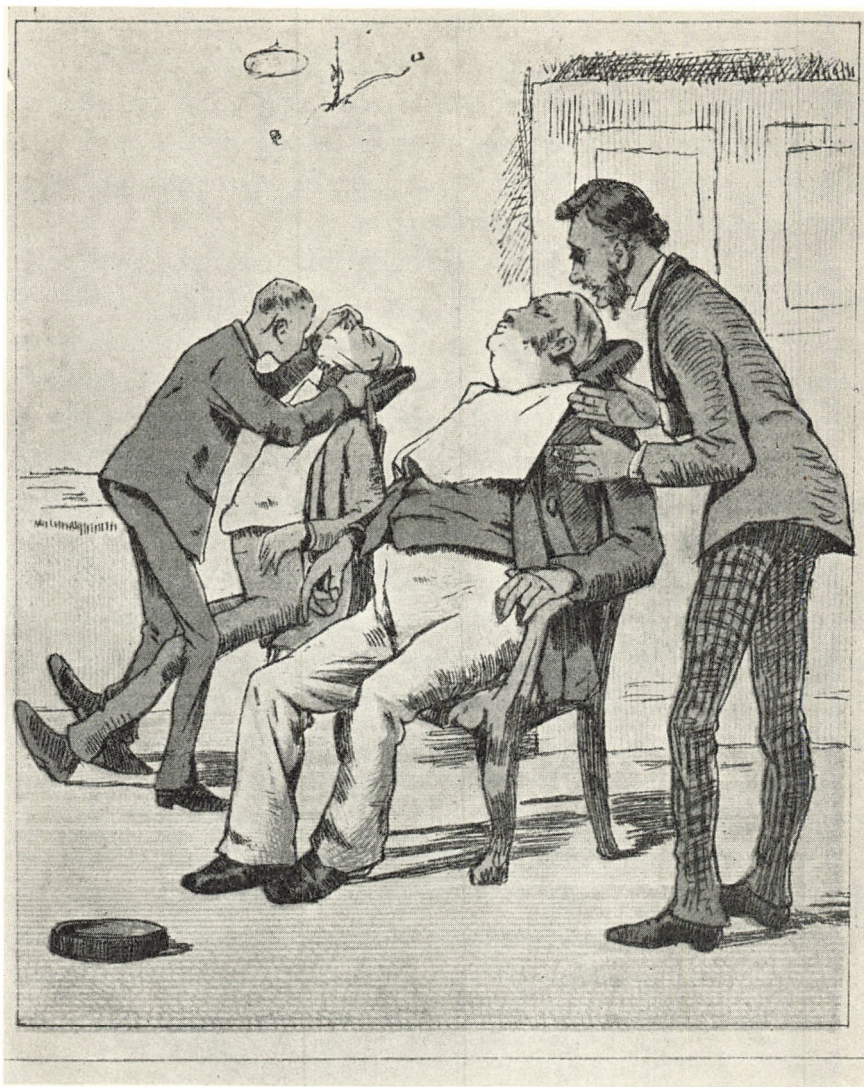
Udsalg af Pomade, Haarolie
og Haarvox i alle Kulører
Lommekamme, Neglebørster,
Tandbørster, Bajutz-Kenots
samt Ligtorneringe.

Barber og frisør optrådte under arbejdet i almindeligt tøj: jakke, diplomat eller lignende, alt efter modens krav, idet kittel var ukendt. Den hvide jakke kom vistnok først ca. 1890, og Kitlen noget senere.

Naturligvis stilledes der krav til barbersvendens personlige renlighed, men det følte af svendene som en byrde, hvad der kommer frem i datidens satiriske tegninger med fremstillinger af de stakkels barbersvende, der i kamp for at bevare deres arbejde tager fodbad for ikke at lugte af fodsved og bruger mundvand for at bekæmpe dårlig ånde.

Stolene i barber- og frisørstuen var som regel almindelige arm- eller flugstole, oftest betrukket med tidens yndlingsstof, rødt plys, der var jernstærkt, men som uundgåeligt samlede hårfedt og støv, selv om stolene under barberingen også dengang blev forsynet med nakkestøtter. Undtagelsesvis fandtes der også rigtige barberstole, f. eks. helt af støbejern og forsynet med plysbetrukket sæde og ryg.

I skråens glanstid var spyttebakken uundværlig i en proper barberstue. Den betragtedes som et fremskridt i renlighed, fordi spytklatterne samledes på eet sted og ikke blev spredt over hele gulvet, men trods papir, omhyggeligt klippet i tunger, og fint sand, var og blev spyttebakken et farligt udklækningssted for alskens smittestof.

På væggen hos den musikalske barber hænger der blandt mange andre skilte også et, der reklamerer for blodkopper og igler. Skiltet minder om, at barberen tidligere med fuld lovlighed fungerede som kirurg, og ofte, men mindre lovligt, som læge, selv om det var ham forbudt at tage sig af medicinske sygdomme, da de var forbeholdt lægerne.

Fra 17. århundrede havde københavnske barberer fået teoretisk undervisning på barberernes anatomisal, der lå i Admiralgade; men efter oprettelsen af Theatrum anatomico-chirurgicum i 1736 blev uddannelsen bedre, og uden at have den kunne ingen mester efter den tid få amt, dvs. få autorisation til at nedsætte sig. Men efter oprettelsen af kirurgisk akademi i 1785 uddannedes så mange læger i kirurgi, at barbererne efterhånden mistede deres betydning som kirurger.

Op til 1900 havde de dog hånd om mange småoperationer, de trak tænder ud, satte klyster, årelod folk, skar ligtorne, så mellem barberernes redskaber fandtes dengang både tænger til tandudtrækning, klystersprøjter, snepperter, dvs. apparater til åreladning, neglesakse og små jern til at skære ligtorne med. Desuden har de også haft glas med igler, der brugtes til åreladning, idet dyrene anbragtes på legemet for at suge blod.

Og endnu 1861 fandtes den lovbestemmelse, at »Paa enhver Barberstue i Kjøbenhavn skulle Personer, der paa Gaden ere komne til Skade eller pludselig blevne angrebne af Sygdom, modtages og Barberen skal være pligtig til at yde dem, hvad foreløbig og øieblikkelig Hjælp han agter fornøden og trøster sig til at yde.«

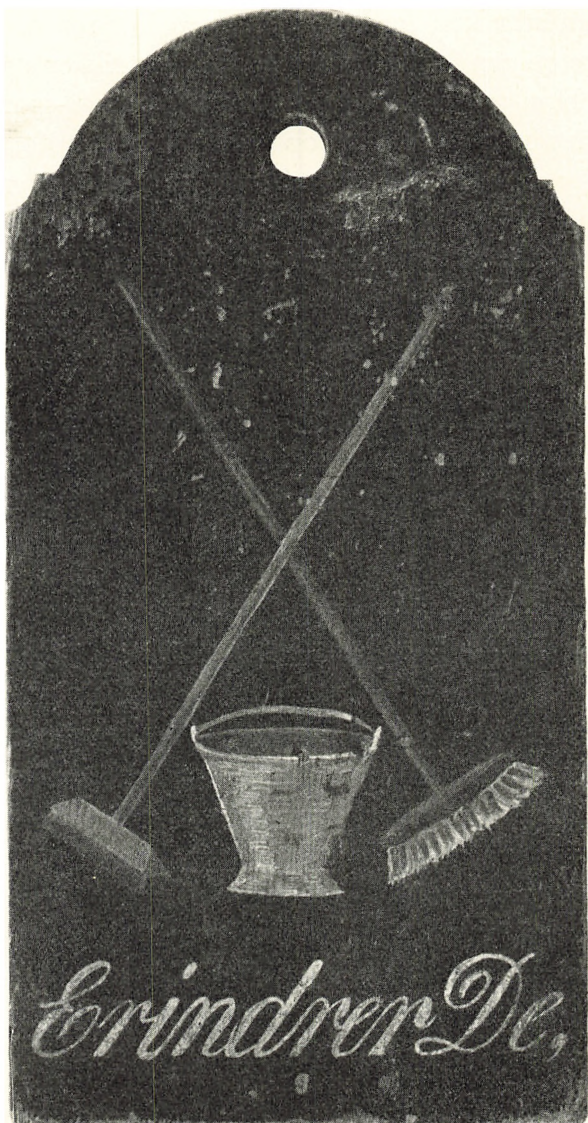

En sortmalet trætavle med fejekost og gulvskrubbe over kors oven over en gulvspand og derunder de manende ord »Erindrer De« blev om lørdagen hængt op ved siden af lokummet i gården for at minde den familie i ejendommen, som nu »fik uge«, om at give udenomsbekvemmeligheden den ugentlige rengøring. Disse tavler brugtes i mindre ejendomme i provinsbyerne i første halvdel og lidt ind i anden halvdel af forrige århundrede.

Også klosetterne oppe i lejlighederne fik en grundig omgang om lørdagen. Om klosetter med udbæring, hermed menes sikkert de klosetter, der fandtes i lejlighederne, og som var almindelige til langt efter år 1900, hedder det i »Vort Hjem« (1903), at de for at undgå lugt bør tømmes hver dag, i hvert fald mindst to gange om ugen. Men »En Gang om Ugen vadskes Klosettet udvendig og indvendig med sæbelud og engang imellem med Karbolvand.«

I de gammeldags retirader svarede toiletpapiret til de primitive forhold, det var oftest aviser, på Statsbanerne gamle fragtbreve. I bedre familier var der aviser til tyendet og »bagerpapir« el. l. til herskabet.

Sammen med de moderne vandklosetter kom det moderne toiletpapir, som er lånt direkte fra kineserne. Oprindeligt solgtes det i små firkantede stykker, bundtet i pakker. Rullerne, der var af ret stort format, kendtes allerede før 1900, her i landet fabrikeredes f. eks. de første 1897—98. 1910 sendtes den kendte gule rulle — nr. 00 — ud på markedet. I 1907 var det årlige salg af dansk toiletpapir 100.000 kg, 1910 212.000 kg, 1923 1.200.000 kg. Til sammenligning kan anføres, at salget i 1948 var på ca. 5.000.000 kg.

På tavlen står kun lørdagspligt; men her ser man til gengæld tjenestepigen i blå kjole med hvide prikker og forklæde og kappe. Hun er udstyret med gulvskrubbe og -spand, der — som det var almindeligt langt op i tiden — var udført i bødkerarbejde. For arbejdet i huset indførtes en del lettelser i løbet af sidste halvdel af forrige århundrede. Køkkenerne blev større, de blev forsynet med komfurer, og det blev almindeligt med vandhane. Senere kom kogegassen, der allerede ca. 1900 var meget udbredt i byerne. Også belysning og ildtænding blev lettere.

Men alligevel skulle en mængde husligt arbejde udføres med hånden. Der skulle renses kakkelovne, og — hvad der er ganske ukendt i dag — der skulle renses lamper. I et jævnt stort hus kunne der være en halv snes lamper, der skulle renses hver morgen.

Endelig blev rengøringen besværliggjort af tidens forkærlighed for mange møbler og fremfor alt mange tekstiler: bordtæpper og gulvtæpper, gardiner og portierer, og endelig de utallige nipsgenstande og fotografier. Gulvtæpperne, der ofte var sømmet fast, gav meget arbejde. Det sled for meget at bruge tæppemaskine hver dag, og en langskaftet kost hvirvlede for meget støv op, så til daglig måtte man helst ligge på knæ og feje tæpperne med en lille kost, hvor de trængte mest. En gang om ugen blev de fejte flere gange med småtskåret, fugtet hvidkål, der blev skyllet mellem hver gang. Teblade var udmærket, men kun til mørke tæpper, da de let smittede af på lyse.

Lördagspligt

Indtil ca. 1880 var en hel del af køkkenets pander, gryder og kedler af messing og kobber, og Carl Blochs maleri fra 1873 af »En Skurekone, der ser paa sit polerede Tøj«, viser, hvordan »tøjet« bliver pudset med en halmvisk dyppet i en skåret kop med revet rødkridt eller knust teglsten. I København fik man den bedste kvalitet af disse enkle pudsemidler i de små butikker ved Gammel Strand.

Om kobberets daglige rengøring i begyndelsen af forrige århundrede siger Christiane Rosen i Den tænkende Huusholder (1824): »Kageforme og Kobbertøjet maae være vel fortinnet og conserveres derved: at deri Maden ei hensættes; ei heller ligge i Bærme eller Lud længere end Opvaskningen varer, thi det skader Fortinningen.«

Den simpleste måde at få kobberet blankt på var forøvrigt at lægge det i svinetønden. Men man pudsede dog også med aske eller fint sand. En opskrift fra ca. 1890 på et hjemmelavet pudsemiddel lyder på eddike, salt og kærnemælk rørt sammen; men allerede på den tid var fabrikspomaderne ved at fortrænge de hjemmelavede pudsemidler.

Samtidig var messing- og kobbertøjet rykket ind i stuerne, så i husholdningsbøgerne fra ca. 1900 omtales dets pudsning under stuerne rengøring, f. eks. i Vort Hjem, hvor man læser, at messingtøjet skal gnides i stearinolie med en ulden klud og poleres med en linned klud, for til slut at få en omgang med Wienerkalk. Kobbertøjet »pudses ligesom Messingtøjet, og hvis det er meget slemt, vadsker man det først med Eddike og Salt og aftørre det grundigt, da der let ved Fugtighed fremkommer Ir.«

Hjørnet af et køkken i byen — efter en tegning i Punch — i året 1880. Sådant ser mange køkkener ud den dag i dag. Den eneste forskel er, at tallerkenrækken er afløst af et porcelæns-skab. Selv varmtvandshanen er ikke nogen almindelig ting i vore dage. — I mange ældre ejendomme kan man endda notere det tilbageskridt i forsøget på modernisering, at komfuret er blevet fjernet til fordel for et gasbord, så køkkenet er hundekoldt om vinteren.

For sin tid har dette køkken repræsenteret et stort fremskridt. Ved midten af århundredet var køkkenerne blevet større og udstyret med komfur, som oftest med aftræk gennem en stor jernkappe, tænk hvilken himmelvid forskel på det åbne ildsted og komfuret, hvor varmen kunne udnyttes langt bedre, og hvor soden fra den åbne skorsten ikke drattede ned i madgryderne. Endelig er der vandhane i køkkenet. Det kneb med vandforsyningen i byerne indtil århundredets midte. Først da begyndte man at arbejde på at bedre forholdene. Københavns vandforsyning blev moderniseret 1856—59. Men allerede før den tid havde man fået vandhane inde i husene, idet man i mange ejendomme, i hvert fald i København, havde et trykanlæg, der dog var dyrt, hvis det skulle være godt. Fra 1859 fik man rigeligere og renere vand til hovedstaden, og ved hjælp af vandtårne blev der sat så meget tryk på, at vandet kunne drives op selv i højtliggende lejligheder.

Køkkenvasken er af træ. Før vandhanernes tid skete det, at man ikke satte vask op i køkkenerne af hygiejniske grunde, hvad der f. eks. skete i lægeforeningens boliger på Østerbro, der blev påbegyndt 1854, og hvor man lagde særlig vægt på gode hygiejniske forhold.

Det landlige køkken på Skagen er malet af Anna Ancher i 1880'erne (1883—86). Det er yderst primitivt, men med de nøgne, hvidkalkede vægge og det åbne køkkenbord virker det nok så renligt som det samtidige bykøkken på forrige billede.

Der er trævask i køkkenbordet. Det kan imidlertid ikke ses, hvorledes afløbet er. Muligvis er der slet ikke noget, men det kan dog også tænkes, at spildevandet løber ud gennem et rør i muren og forsvinder i jorden uden for huset.

Det var dog ikke altid, der var vask i køkkenet på landet. Da man f. eks. i 70'erne byggede nyt stuehus til en ældre gård på Sydfyn, blev køkkenet, der bruges uforandret den dag i dag, indrettet som en slags dagligstue med langbænk og bord ved vinduesvæggen. Der blev sat komfur op i et hjørne, men der blev ikke sat vask op, og der er ikke kommet nogen siden. Derimod findes der en fritstående vask i bryggerset, hvor pumpen står (oprindeligt har den gamle træpumpe ude på gårdspladsen dog været ene om at levere vandet til gårdens forbrug). Fra bryggerset er der afløb gennem et hul i muren lige ud i gården. Kloak findes naturligvis ikke.

Nu var køkkenvasken heller ikke så nødvendig på en bondegård i sidste halvdel af forrige århundrede. Opvasken var ikke stor. Man spiste af samme fad, og når man havde spist sin grød og slikket skeen pænt ren, blev den tørret af i armhulen og stukket på plads ved loftsbjælken.

Trappevasken har ikke ændret sig siden 1898, da denne tegning blev udført til vittighedsbladet Punch med den tynde, stankebenede løjtnant i lakskoene og den solide skurekone i slæberne. Forskellen er vist kun, at træbaljen er erstattet af zinkspanden. Arbejdet må stadig gøres på samme måde.

Der var dog den forskel, at længe efter 1850, ja sine steder langt ind i 90'erne, var trapperne hvidskurede og sandstrøede.

Det hårde arbejde med trappevasken og de sociale fordomme, der knyttede sig til det, har inspireret digteren Harald Herdal til et digt om skurekonen, som han husker hende fra sin barndom i begyndelsen af århundredet — hvor forholdene ikke havde forandret sig siden 80'erne og 90'erne (nøgne digte, kbh. 1933).

hun knæler, hun ligger paa knæ
helt sammenbøjet i tre led
som en bedende beduin,
men hun ser hverken sol eller allah.

.....

hun knæler.
og naar du i morgentimen
(altsaa ved nitiden)
gaar renvasket og friskbarberet
nedad trappen i det hus, du bor i,
tilfreds med dig selv maaske,
eller forstaaelig morgengnaven,
— saa ser du hende knæle,
knæle poetisk talt i støvet,
og praktisk talt i skidtet.

Det var et hårdt arbejde at være vaskekone, for når tøjet havde været gennem behandlingen med askelud og sæbe, skulle det bankes og skylles i rindende vand, helst i åen.

Ingen ringere end H. C. Andersen har givet et billede af bankningen og med inderlig medfølelse skildret vaskekoneens hårde lod i Hun duede ikke (1853), når hun »stod ude i Vandet ved Toestolen og slog med Tærskelen paa det svære Linned. Der var Strømning i Vandet, thi Vandmøllens Sluser vare oppe, Lagenet drev for Strømmen og var nær ved at rive Toestolen om; Vaskerkonen maatte holde imod.« ... Hun blev dyngvaad. Hun »traadte op paa Land; Vandet drev fra Sivmaatten, hun havde om Livet, Vandet flød fra hendes Skjørt.«

.....

Det fremgår både direkte og indirekte af Jomfru Christiane Rosens vaskebog Den duelige Huusmoder fra 1834, at storvasken var et besværligt arbejde. Jomfruen tilråder ud fra sin rige erfaring at vaske ret hyppigt, og hun finder, at det er forkert af dem, »som ere velforsynede med Linned«, at de »vadske sjeldent mere end 1 eller 2 Gange om Aaret stor Vadsk, hvorved de tabe, da Linnedet derved bliver skjørt.« Men »naar Tøjet ved Vadsk er behandlet, som jeg har beskrevet, vil Tiden vise, at det vil vedligeholde sig længere«. Desuden vil man kunne spare på hjælpen og nøjes med at holde to vaskekoner i stedet for fire.

Ved vasken sparer hun på sæben, men bruger til gengæld megen lud af træaske. Hendes anvisninger slutter regelmæssigt med, at tøjet bankes og skylles.

Vilhelm Pedersens her gengivne illustration til »Hun duede ikke« viser tydeligt, hvorledes tøjet blev behandlet med banketærskelen.

Vaskekonen og pigen er ved at hænge tøj til tørre på Fritz Jürgensens tegning fra 1859. Fritz Jürgensen har afluret pigen et pudsigt træk: hun klemmer skørtet fast mellem knæene for ikke at blive våd foran.

Havde det været dækketøj og lagener, der var blevet vasket, ville Christiane Rosen have sagt: »I herskabelige Huse bruges meget Dækketøi, det behøver ikke at vadskes, i dets Sted tillaves en Salve, bestaaende af 2 Pd. Sæbe, $\frac{1}{2}$ Pot god rensed Bøgeaske, $\frac{1}{4}$ Pd. Potaske, 1 Pægel fiint Kjøkkensalt, ligesaa meget Sand, dette røres tilsammen med saa meget Oxegalde, indtil det bliver en Salve, den tager alle Pletter af, undtagen Rust, Blæk og Jordslag. Denne Salve smøres tørt paa Pletterne. Tøjet nedlægges paa en 3 Quarteers Høide Dagen tilforn i Kjedelen, efterat der paa Bunden er lagt nogle Stykker Træ krydsviis, for at hindre det fra at brænde paa, derover strøes saa meget som 1 à $1\frac{1}{2}$ Pot god Bøgeaske, og saaledes vedblives, indtil Kjedlen er fuld; derpaa heldes Vand til det staaer over Tøiet; Dagen efter tændes Ild under Kjedelen, og Tøiet maa koge, indtil det synker, og under Kogningen af og til lettes med et Kisteskaft; det bliver bedst under Laag; efterat det har faaet fornøden Kog, trækkes Ilden ud, lader det staae 2 à 3 Timer, derpaa trækkes det op, bankes, skylles og staaer i Vand til næste Dag...«

De gaffelformede tøjklammer, der er brugt her på tegningen, blev i 1870 erklæret for upraktiske. De faldt for let af tøjet, fordi de enten var for brede eller for smalle. Til gengæld anbefaledes de nye amerikanske tøjklammer, der havde omtrent samme form som vore i dag, dog frembragtes spændkraften ved en lodret messingfjeder mellem benene, ikke som i de nu brugte tøjklammer ved en vandret fjeder i fals.

- "Vort krommunt Ferdinand bey mig
 fan til forførelt kvin. Jeg saam Marbeck - for
 det er drillegt, og naar hun sigiller! Jeg samilla
 begynde for Nogen giden fæde de Højden,
 der skal grinde af, og da noget at gaar
 for for. Man far Goin nok fremme,
 naar Lønnen fliggør fænnen ind i Ljækte,
 net for at gøre Gvalm anor Fugenting, fæd
 der skal til, det iket til, og Lønnen er ikke
 droime fordi Løstet kupten man' and
 man den forrige flige var fæd."

Skønt man fra 1850 gik fra askelud over til sæbe og soda, var storvasken dog stadig større, end en kone kunne overkomme alene. I Jul. T.'s vaskebog står da også: »Hvor der kun holdes en Pige, tages en eller flere Vaskerkoner«, så to piger i vaskeskælderen som på Carl Blochs maleri fra 1879 var ikke noget særsyn.

»Om Haandvask«, tidens almindeligste vaskemetode, læses i Marie Grübers vaskebog fra 1879 følgende: »En stor Vask bør ikke medtage mere end 3 Dage. Den første Dag anvendes til Forberedelser og Udblødninger af Tøjet, den anden Dag til den egentlige Vask, der sluttes den tredie Dag med Udskylning o. s. v.« — »Naar Tøjet er udblødt (eller byget) fortsættes Vaskningen paa følgende Maade: Først tages det fine Tøj, der ligesom det grove forudsættes at have staaet 8—10 Timer i Vand for at udbløde, op og vaskes, hvilket sker paa den Maade, at man kommer lidt Sæbe i en Vaskeballer og pisker det til Skum i hedt Vand med et Sæberis, der enten kan være bundet af afbarkede Vidier eller dannet af Metaltraade.« — »Man tilsætter Sæbevandet lidt Soda, hvorved man lettere faar Sæben til at skumme ... Naar Vaskningen begynder, maa der tilsættes hedt Vand for at Sæbeluden i Vaskeballen kan holdes varm.« — »Der tilsættes nu ikke mere Sæbe til Vandet, men derimod indgnides de smudsige Steder paa Tøjet med Sæbe. Bruger man haard Sæbe, maa Vaskerpigen stadig have et Stykke Sæbe ved Haanden og anvende det efter Skjøn. Naar det enkelte Stykke er rent, vrides det op og henlægges i en tom Vaskeballer.« — Vandet fra det fine tøj bruges igen til det grove, evt. med tilsætning af soda. »Det saaledes foreløbigt vaskede Tøj underkastes nu en ny Vask, Renvaskningen, til hvilken der benyttes en svagere Sæbelud end første Gang.«

Alle kender vaskekælderen, som man kommer ned til ad den stejle trappe, og hvor den varme damp og lugten af sæbe slår den indtrædende imøde og lægger sig som en grå, uigennemsigtig, fugtig-blød kappe om ham.

Vaskekælderen er vistnok et af de rum i huset, hvor teknikkens fremskridt er trængt mindst igennem. Fornyelserne kom for alvor først med de store karré-bebyggelser i 1930'erne, hvor man indrettede maskinvaskerier og centrifuger til tørring samt strygestuer.

Men på den anden side gennemløb vaskekælderen vistnok en ikke ringe udvikling i sidste halvdel af forrige århundrede.

Det er et stort spørgsmål, om det har været almindeligt med vaskekælder før midten af århundredet.

I København har der knap været plads til det i de overfyldte huse, der lå trængt sammen indenfor voldene. Kældrene i forhusene var forlængst taget ind til beboelse og værksteder for småhåndværkerne. Side- og baghuse udnyttedes i lige så vid udstrækning, så man kan næsten ikke tænke sig, hvor vaskekældrene skulle have været. Farver H. P. Andersens bemærkninger i et foredrag holdt i Industriforeningen 1843 kan måske tydes i retning af, at vaskekældere har været sjældne. Det hedder heri: »Der burde i ethvert Huus eller Gaard være et passende Sted, hvor Beboerne skifteviis kunde foretage deres Linnedvask, hvori der burde være en indmuret Kjedel, helst af Jern«... osv.

Der fandtes ikke ordentlige kloakker, idet alt spildevand blev ledet bort i åbne render. Så der kunne ikke være afløb fra kældrene, og åbne render under husene var forlængst blevet forbudt. Selvfølgelig kan de vaskekældere, der har været at finde, have haft en afløbsgrube, en sump, der kunne tømmes.

Disse vaskesten i Davinde er endnu primitivere end tostolen på Vilhelm Pedersens tegning, men de anvendes på samme måde. Vridningen af vasketøjet på en gård i Overby (Odden sogn) sker en sommerdag på den stenpikkede gårdsplads ved træpumpen. Fotografiet er taget 1910, men fremgangsmåden er den samme som før vridemaskinen dukkede op (omkring 1870). Det er gammel regel, at tøjet vrides efter længden, ikke på tværs, for så går det for hurtigt itu.

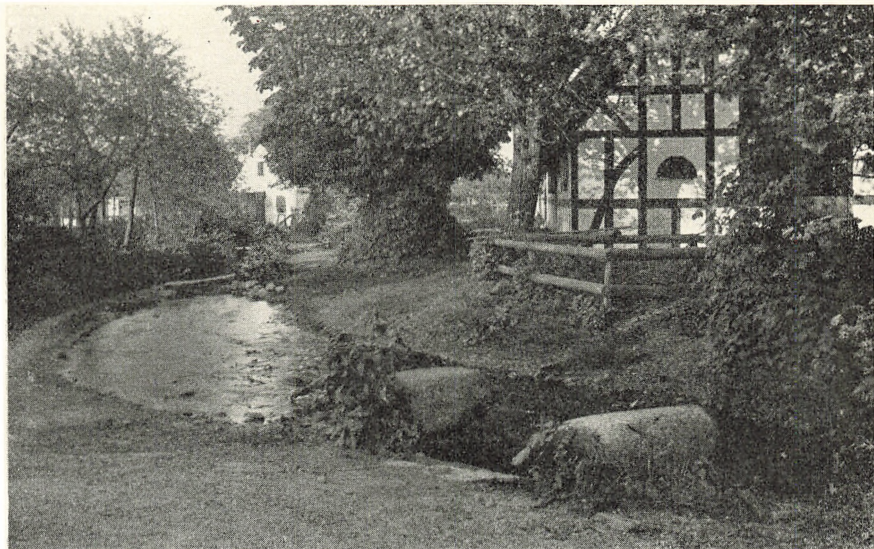
Indtil 1850 og endnu et godt stykke tid efter var storvask ikke hyppig på landet. F. eks. havde vestjyske bønder ikke meget tøj, som blev vasket. Pude- og dynebetræk var ukendte, og de uldne hylsklæder, der svarede til vore lagner, blev ikke vasket uden tvingende grund. Håndklædet kom først så småt i brug i 60'erne og 70'erne, og det samme gjaldt lommetørklæder, mens dækketøj til daglig var ukendt.

Det er klart, at der ikke brugtes megen sæbe i Vestjylland. En bondekone brugte kun sæbe til sit hovedlin, så hun nøjedes med et halvt pund sæbe og et halvt pund soda om året.

Man ville også nødig have tøjet slidt op i vask, hvad der ikke kan undre, når man betænker, at banketærskel og vaskesten ikke har været blide ved det.

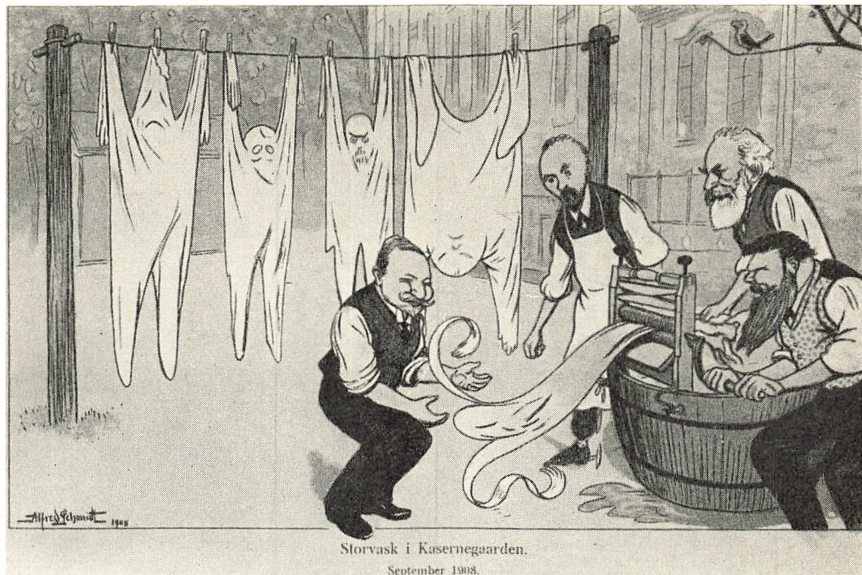
Det var heller ikke så meget snavset som utøjet, man ville til livs. Endnu i 80'erne lagde man sine steder i Jylland linnedet ind i den varme ovn efter bagningen for at slå utøjet ihjel.

Når der en sjælden gang vaskedes tøj, brugtes gamle prøvede midler som f. eks. urin, på Jyllands vestkyst vandet, hvori der var kogt fisk, det var også meget udbredt at vaske uldtøj i det vand, fårene var vasket i, før de blev klippet, men det almindeligste i jævntstillede hjem i by som på land var den af Christiane Rosen så meget omtalte lud af træ-, særlig bøgeaske.

Efter 1900 var vridemaskinen, der kommer frem omkring 1870, så almindelig, at den kunne bruges som symbol på en storvask, således som tegneren Alfred Schmidt har gjort i Blæksprutten for 1908, hvor han satiriserer over Venstre og Alberti-katastrofen. Borgbjerg og Zahle med Neergaard og Klaus Berntsen som medhjælpere holder storvask over ministeriet I. C. Christensen, hvis medlemmer hænger til tørre på snoren med I. C. Christensen og Sigurd Berg i spidsen.

Om vridemaskinen kan man i Jul. T.'s vaskehåndbog læse følgende: »Til alt grovere Tøj bør enhver fornuftig husmoder benytte en Vridemaskine.« ... »Valserne er $1\frac{3}{4}$ Fod lange, saa at selv de største Stykker Tøj kunne med Lethed vrides paa den. Fjederen kan med Skruen spændes stærkere eller svagere, som man ønsker det, og Tøjet kan, uden at tage Skade, faa saa megen Presning, at det overflødige Vand flyder ud af det. Naar to Personer vride, maa den ene lægge det vaade Tøj glat og bringe det hen til Valserne, der strax gribe og vride det, medens den anden Person uafbrudt drejer Haandtaget langsomt og paa samme Tid passer paa at borttage Tøjet, naar det afvredet forlader Valserne paa den anden Side af Maskinen.« — Om valserne hedder det videre, at de »paa denne Maskine [dvs. den ved teksten afbildede] ere overtrukne med tykt Flonel. Paa de almindeligste Vridemaskiner ere Valserne overtrukne med Guttapercha. Dette yder mange Fordele, men naar Tøjet er meget varmt, bliver Guttaperchaet haardt og ubrugeligt.«

I sidste halvdel af forrige århundrede trængte nye vaske-metoder igennem. I Jul. T.'s Praktisk Vaskehaandbog fra 1870 omtales den gammeldags håndvaskning, men suppleret med vaskebrætterne, »de nu saa almindelige riflede brædder« (Christiane Rosen (1834) omtaler ikke vaskebræt, mens O. Müller i Fuldstændig Undervisning i den fine Vask (1840) angiver »Et glat høvlet Vaskebræt 1½ Alen langt, og 18 til 20 Tommer bredt, af Fyrretræ« til vask »paa den franske Maneer«).

Selv med vaskebrættet var storvasken ikke nogen børneleg, Jul. T. fortsætter da også, »man gnider Tøjet mod Riflerne og sparer under dette Arbejde ikke paa sine Kræfter.« I samme bog slås imidlertid til lyd for noget nyt: »Den amerikanske eller chemiske Vask«, hvor de kemiske hjælpemidler er Terpentinoxolie og Salmiakspiritus. Ved denne vask spares tid og arbejdskraft, sæbe og brændsel, fortrinsvis i forbindelse med en amerikansk vaskemaskine.

Man begyndte med at skære sæbe itu. »Helst med en Høvl skjærer man ½ Pd. god, aldeles uforfalsket Sodasæbe i tynde Spaaner, kommer dem i en lille Messing- eller emaillet Jerngryde. — Her gives en Afbildning af Sæbehøvl, der ogsaa kan benyttes til Snittebønner, Rødkaal, Agurker, Ræddiker o. s. v.« Derefter følger anvisningen på vasken. Det er praktisk talt den samme som i Emma Gads Vort Hjem (1903), hvor den dog er mere kortfattet. Her står til slut: »Tøjet dyppes tørt ned i den hede Blanding, pakkes tæt sammen i et Kar, tildækkes og staar saaledes en Dag over. Derefter lægges det i en Balje, overhældes med kogende vand, vadskes godt og koges bagefter i Sæbevand, klares i et Hold hedt Sæbevand og skylles, først i et Hold varmt Vand, derefter i koldt Vand.«

De løse, stivede manchetter og »klipfiskene«, dvs. de løse, stivede kravebryster, fyldte strygestuerne fra 1870'erne til 1920, så de så ud som denne, der er hentet fra Punch 1885.

Disse løstsiddende dele af en forholdsvis velklædt herres manchettlinned var skabt af husmoderens naturlige ønske om at få lettet sit arbejde og husfaderens krav om repræsentativt, hvidt, stivet linned i forbindelse med klunketidens sans for den repræsentationsrenlighed, der holder sig til, at kun det, der bliver set af andre, behøver at være udadeligt. Løsdelenes lod formode, at bæreren havde ren, hvid, stivet skjorte på, mens han måske i virkeligheden havde en snusket dag- eller natskjorte under den snehvide pragt.

Strygningen af stivetøjjet var et hårdt arbejde, der både krævede erfaring og håndelag og desuden gode kræfter til at manøvrere de tunge jern.

Omkring 1870 blev der ivret meget mod de gamle strygejern med bolte, fordi det var besværligt at skifte boltene ud, og fordi jernenes næser ikke var spidse nok til at komme ind mellem rynker og læg. — Jul. T.'s vaskebog anbefaler de såkaldte dampstrygejern, hvor selve jernet, der var forsynet med skorsten, var bygget som et ildsted, fyldt med trækul, mens Marie Grüner i sin Anvisning til Tøjets Vedligeholdelse og Rensning fra 1879 bestemt fraråder at bruge dem med den begrundelse, at de foruden at være u håndterlige også er sundhedsfarlige på grund af den kulilte, de udvikler.

På Niels Skovgaards nydelige lille tegning holder den lille pige storvask med dukketøjet, mens den afklædte, gammeldags leddedukke sidder i naturtræs-dukkestolen og venter på rent tøj. Tegningen er ganske vist fra 1922, men barnets enkle leg giver ligesom de voksnes storvask i en nøddeskal: arbejdet og besværet med storvasken, der var iblandet husmoderstolthed over den hvide vask med et stænk af ængstelse for naboernes kritik, når tøjet blev hængt til tørre.

Vore olde- og bedstemødres storvask ligger bag barnets leg. Fremskridtet i klunketidens storvask lå ikke så meget i selve hjælpemidlerne: vaskebræt og vridemaskine, en sjælden gang vaskemaskine (der er samtidig med vridemaskinen), men deri at der med indretning af vaskekældere med rindende vand og ordentligt afløb, nu var muligt at vaske tiere end før, så brugen af rent linned kunne gennemføres og blive en vane ikke alene hos meget rige mennesker, men også hos de brede lag.

Storvadsk

Smil og Løjer trods Slæb og Slid!
Vadsken skal være skinnende hvid.

Saa skal det skylles og vrides godt;
det tørrer jo ej, naar det er for vaadt.

Tøjet skal skrubbes i Sæbelud; —
det bider lidt i den fine Hud.

Men paa Søndag kan Dukke Lise
sig ogsaa ren og anstændig vise.

Et Barn, der skal gøre sin Moder Ære,
fra inderst til yderst rent skal være.

BILLEDFORTEGNELSE

Tandbørstning. Annonce (Ill. Tidende) 1875.

1. Wilhelm Marstrand: Drengen skal vaskes. Tegning. ca. 1855. Kobberstiksamlingen.
2. Viggo Johansen: Børnene vaskes. 1888. Etatsraadinde Henny Wilhelm Hansen.
3. Børneværelse. Fot. 1893. Nationalmuseets III. Afdeling.
4. Ludvig Find: Hanne og lillebroder. Illustration til L. C. Nielsen og Ludvig Find: Hanne. Kbh. 1909.
5. Ludvig Find: Hanne børster tænder. Illustration til L. C. Nielsen og Ludvig Find: Hanne. Kbh. 1909.
6. Lokum på herregård. Nationalmuseet fot. 1946.
7. Sæbeskål ca. 1880. Nationalmuseets III. Afdeling. Nationalmuseet fot. 1949.
Gæsteværelse på herregård. Nationalmuseet fot. 1946.
8. Styrtebad på herregård. Nationalmuseet fot. 1946.
9. Viggo Johansen: Sovekammerscene. 1885. Den Hirschsprungske Samling.
10. Transportable Bade. Avisannonce 1890.
Kobberbadekar. 19. årh.'s Sl. Nationalmuseets III. Afdeling. Nationalmuseet fot. 1949.
11. Styrtebadeapparat. Avisannonce 1900.
12. Servante fra 1888 på sin oprindelige plads. Nationalmuseets III. Afdeling. Nationalmuseet fot. 1942.
13. Badeværelse ca. 1890. Nationalmuseet fot. 1949.
14. Hjørneservante ca. 1870. Nationalmuseets III. Afdeling. Nationalmuseet fot. 1949.
15. Soveværelse med vaskekumme. Fot. 1919. Nationalmuseets III. Afdeling.
16. Barberæske ca. 1820. Nationalmuseets III. Afdeling. Nationalmuseet fot. 1949.

17. Barberæske 1862. Nationalmuseets III. Afdeling. Nationalmuseet fot. 1949.
Barbergrej. Nationalmuseets III. Afdeling. Nationalmuseet fot. 1949.
18. Barberscene i soveværelse. *Punch* 9. 7. 1885.
19. Skilt for frisørstue. Københavns Bymuseum. Københavns Stadsarkivs fotografiske Atelier fot. 1949.
20. Skilt for barberstue. Københavns Bymuseum. Københavns Stadsarkivs fotografiske Atelier fot. 1949.
21. Barberstue. *Punch* 4. 7. 1878.
22. Barberstue i Odense. Gammelt fotografi. Købstadmuseet »Den gamle By«, Århus.
23. »Erindrer De,«. Nationalmuseets III. Afdeling. Nationalmuseet fot. 1949.
24. »Lørdagspligt«. Nationalmuseets III. Afdeling. Nationalmuseet fot. 1949.
25. Carl Bloch: »En Skurekone, der ser paa sit polerede Tøj«. 1873. Ejer ukendt.
26. Køkkenscene. *Punch* 16. 6. 1880.
27. Anna Ancher: Køkkenscene. 1883—86. Den Hirschsprungske Samling.
28. Trappevask. *Punch* 14. 2. 1878.
29. Vilhelm Pedersen: Vaskekonen ved to-stolen. Ill. til H. C. Andersen: Hun duede ikke. Kbh. 1853.
30. Fritz Jürgensen: Vaskescene. 1859. Efter: 40 Tegninger af Fritz Jürgensen, Kbh. 1867.

— »Urtekræmmerens *Ferdinand* tog mig hen til forhøiet Priis. Jeg saac *Marbek* — hvor det er deiligt, og hvor hun spiller! Jeg kan ikke begribe hvor Nogen gider seet de Stykker, der skal grines af; er det noget at gaae hen for? Man har Griin nok hjemme, naar Fruen slipper Herren ud i Kjøkkenet for at gjøre Qvalm over Ingenting; (hvad der *skal* til, det *skal* til, og Tørv er' ikke drøiere, fordi Læsset koster mer' end mens den forrige Pige var her).«

31. Carl Bloch: To Vaskerpiger. 1879. Ejer ubekendt.
32. Vaskekælder. Punch 27. 7. 1882.
33. Vaskesten. Davinde (Asum herred, Odense amt). Nationalmuseets III. Afdeling. K. Uldall fot. 1924.
Vaskedag. Overby (Odden sogn, Ods h., Holbæk amt). Nationalmuseets III. Afdeling. Bay fot. 1910.
34. Alfred Schmidt: Storvask i Kasernegaarden. Blæksprutten. Kbh. 1908.
35. Sæbe skæres itu. Titelvignet til Jul. T.: Praktisk Vaskehaandbog. Kbh. 1870.
36. Strygestue. Punch 19. 2. 1885.
37. Niels Skovgaard: Kunstnerens datter Elise holder vaske-dag. Pennetegning 1922. Kobberstiksamlingen. Illustration til Ingeborg Simesen: Børnevers, Kbh. 1922.

LITTERATURFORTEGNELSE

- H. P. Andersen: En forbedret Maade at foretage Linnedvask i Huusholdninger. Foredraget i Industriforeningen, den 27de Januar 1843. Kbh. u. å.
- Erik Bach: Sundheds- og Boligforhold, i: Danmark for 100 Aar siden og nu ved Kjeld Vinding, Vi og Vor Fortid, Nr. 2, Kbh. 1946.
- C. J. R. Holst: Om Parfumerier, Sæbe og Cosmetics, Viborg 1876.
- R. Broby-Johansen: Omrids af Modens Historie set fra et københavnsk Modehus 1847—1947. Udgivet af Fønnebech, Kbh. 1947.
- Marie Grüner: Anvisning til Tøjets Vedligeholdelse og Rensning, Kbh. 1879.
- H. P. Hansen: Om Renlighed i gamle Dage, Kbh. 1928.
- I. P. S. Hansen: Den færdige Barbeer eller Kunsten at barbere sig selv og at behandle Barbeerkniven ved Slibestenen og Strygeremmen, Kbh. 1831.
- Reginald Hargreaves: The Englishman Discovers Soap, i: Chamber's Journal, October 1949, p. 589 ff.
- F. Biering: Haandbog for Barberer, Kbh. 1876.
- Homo Sum: The Science of Shaving, Cambridge 1931.
- Jul. T. [Vilhelmine Buchholtz]: Praktisk Vaskehaandbog, Kbh. 1870.
- Benjamin Kingsbury: Afhandling om Barbeer-Knive, deres Kiøbe-Valg, Tyngde, Form og Haardhed, samt om Midlerne til deres bestandige Vedligeholdelse og rette Anvendelse. Til Nytte for alle Barberere og Enhver, som barberer sig selv. Tilligemed et Anhang, som lærer den hidtil ubekjendte Hemmelighed, at holde Barbeerknive bestandig skarpe, uden at bruge Steen eller Strygerem. Af Benjamin Kingsbury, Kongelig Storbritannisk Liv-

barbeer. Oversat af H. E. Lund, Studios. medic. Kbh.
1800.

Johannes Lehmann: Den danske Sæbeindustri, Kbh. 1932.

C. Müller: Fuldstændig Underviisning i den fine Vask, Kbh.
1840.

Jfr. Christiane Rosen: Den tænkende Huusholder, Kbh. 1824.

Jfr. Christiane Rosen: Den dueelige Huusmoder, Kbh. 1834.

A. H. Riiskjær: Landhygiejne før og nu, Kbh. 1941.

I. P. Trap: Statistisk-topografisk Beskrivelse af Kongeriget
Danmark, Anden Udgave, Kbh. 1879.

Vort Hjem, Redigeret af Fru Emma Gad, I—IV, Kbh. 1903.

.....: Gennem Hygiejne til Sundhed og Velvære. Udsendt af
Brødrene Dahl A/S i Anledning af Firmaets 75 Aars Ju-
bilæum, Kbh. 1942.

Hvis nogen kan supplere disse tekster og billeder, der er hentet så mange forskellige steder fra, og vil sende eventuelle oplysninger til Lavers Sæbefabrikker A/S, Dahlerupsgade 5, København V, eller til Nationalmuseets III. Afdeling, Dansk Folkemuseum, Frederiksholms Kanal 12, København K, vil enhver meddelelse blive modtaget med taknemmelighed og indlemmet i museets arkiver. Derved skabes muligheder for at uddybe emnet og arbejde videre med det.

Det gælder både billeder, citater og personlige erindringer, såvel fra den periode, bogen omhandler, som tiden før og efter.

Rettelse til nr. 18: Første linie fra oven: skjorte, læs: jakke.

Oplag 2000 eksemplarer, hvoraf et begrænset antal
er fremkommet i boghandelen